ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ АГРАР УНИВЕРСИТЕТИ

Ўсимликшунослик кафедраси

5620200 – Агрономия (дала экинлари бўйича) йўналиши
бакалавриат 4-45гуруҳ талабаси

Джураев Абдулҳай Абдуллаевичнинг

Мавзу: Ғўзанинг С-6541 навининг ҳосилдорлигига чилпиш муддатларининг таъсири

Илмий раҳбар:
Ўсимликшунослик кафедраси
доценти Р.Р.Ишчанов

Иш кўриб чиқилди
ва ҳимояга қўйилди:

Ўсимликшунослик кафедраси мудири, доцент	Агрономия факультети декани, доцент ______________ Х.Алланов
___________________И.Исраилов	«______»____________2014 йил
«______»___________2014 йил	

Тошкент – 2014 йил

Мундарижа

	КИРИШ	3
I	АДАБИЁТЛАРШАРХИ	7
II	ТАЖРИБА ЎТКАЗИШ ШАРОИТИ ВА УСЛУБИ.	22
2.1.	Тупроқ- иқлим шароитлари	22
2.2	Тажриба ўтказиш услуби	26
2.3	“С-6541” навинингкелибчиқиши.	27
2,4	“С-6541” навинингморфологиясивақимматлибелгилари	27
2.5	“С-6541” навчигитини экиш.	28
2.6	С-6541” навиниҳолларинияганалашвақатқалоққақаршикураш	29
2.7	.“С-6541” навикўчатинижойлаштиришватупқалинлиги.	29
2.8	Минералўғитларниқўллаш.	30
2.9	“С-6541” навлиғўзанисуғориш.	31
III	Ғўзани чеканка қилиш	31
3.2	Қўлда чеканка қилиш	33
3.3	Механизация ёрдамида чеканка қилиш	38
3.4	Кимёвий усулда чеканка қилиш	42
	Чеканкамуддатларинингпахтаҳосилдорлигигатаъсири	45
	ХУЛОСА	49
	ФОЙДАЛАНИЛГАНАДАБИЁТЛАР	50

Кириш

Қишлоқ хўжалиги халқ - хўжалигининг энг йирик тармоқларидан бири бўлиб, мамлакат иқтисодиётида катта аҳамият касб этади. Истеъмол фондининг катта қисми қишлоқ хўжалик хом ашёсидан ишлаб чиқариладиган саноат товарларидан ташкил топади.

Саноат ва озиқ – овқат товарлари ишлаб чиқаришда пахта энг қимматли хом ашё турларидан бири ҳисобланади. У ўзининг аҳамияти жиҳатидан мамлакат иқтисодиётида ғалла ва бошқа ғоят муҳим хом ашё турлари билан бир қаторда туради..

Пахтачилик Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалигининг асосий тармоқларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам Республикамиз призиденти И.А.Каримовнинг маърузасида 2013 йилда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 2,3 баробар кўпайди. Ўтган йилнинг ўзида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш 6,8 % га ўсганли айтилди. Юртимизда экин майдонларини оптималлаштириш ва қишлоқ хўжалик экинларини тўғри туманлаштириш туфайли энг муҳум ҳам-ашё ва экспортбоп маҳсулот бўлмиш пахта етиштиришнинг барқарор ҳажмини сақлаган ҳолда бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришни бир неча баробар кўпайтириш имконини берди. Ғалла етиштириш 2000 йилдагига нисбатан ошди. Жами ғалла ҳосили эса 7 млн 800 минг тоннани ташкил этди.3 млн 360 минг тоннадан ортиқ пахта хом шёси етказиб берилдиқарорида Республикамиз миқёсида пахтачилик, унинг селекция ошириш, пахта етиштириш технологиясини янада такомиллаштириш олимлар олдида ғўзанинг касалликларига, чидамли, серҳосил тола сифати юқори бўлган

навларни ишлаб чиқаришга жорий этиш, ўғитлардан самарали фойдаланиш. Тўғри алмашлаб экишни барча хўжаликларга тадбиқ қилиш пахта якка хокимлигига мутлақо йўл қўймаслик, пахтачилик билан шуғулланувчи мутахасислар олдидаги муҳим вазифа ҳисобланади.[2]

Машина теримида ерга тўкиладиган пахтани кескин камайтириш, йиғим-теримни тўлиқ техника зиммасига юклаш, пахта етиштиришда харажатлар миқдорини камайтириш муҳим ҳисобланади.

Бунинг учун мутахассислар: хукуматимиз томонидан қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга бағишлаб қабул қилинган қонун ва қоидаларни сиёсий ва юридик жиҳатдан тўғри талқин қила бошлаши; хукуматимиз томонидан қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга бағишлаб қабул қилинган қонун ва қоидаларни сиёсий ва юридик жиҳтдан тўғри талқин қила билиши; ғўзани парвариш қилиш ҳамда тўғри жойлаштиришни билиш; ғўзани экологик жиҳатдан тўғри режалаштиришни ва шу асосда юрори ҳосилдорликка эришишни ташкил қилиш; пахтачиликдаги фан ва техника янгиликлари билан доимо танишиб бориши ва уни қишлоқ хўжалигига тадбиқ қила билиши; тажриба асосида олинган натижаларни тўғри таҳлил қила олиши; қишлоқ хўжалигида қўлланиладиган меъёрий хужатларинни тўлгазишни яхши билиши зарур.

Ғўза техника экинлари ичида энг қимматли ҳисобланади. У асосан толаси учун ўстирилади. Пахта толаси жуда кенг миқёсда ва турли хил мақсадлар учун ишлатилади. Мумуман пахта ашёси ва ўсимликнинг турли қисмлари халқ хўжалиги учун қимматли хом ашё манбаи ҳисобланади.

Пахта толасининг ўзига хос хусусияти бошқа табиий ва сунъий толаларида учрамайди.

Пахта толасидан хилма-хил газламалар, ип, арқон, балиқ овлайдиган тўр, тасма, транспортёр енталари, резина шиланка ҳамда балонлар учун маҳсус тўқималар ва бошқалар тайёрланади. Жумладан, бир тонна пахтадан 340-350 кг

тола, 50-60 кг момиқ ва 600 кг чигит олинади.

Бир тонна чигитдан эса 170 кг мой, 400 кг кунжара, 50-60 кг момиқ, 60 кг ўсимлик оқсили, 300 кг шелуха олинади. Бундан ташқари, ундан маргарин, кирсовун ва атир совунлар, алиф мойи тайёрланишда фойдаланилади. Ҳозирги вақтда чигит таркибидаги мой химёвий усулда тўлиқ ажратиб олинмоқда. Бу эса чигитдан чиқадиган мой миқдорини ошириш имконини бермоқда. Ўзбекистонда ҳар йили тахминан 500 минг тонна пахта мойи тайёрланмоқда.

Маълумки, чигит мағзи таркибида госсипол деган заҳарли модда бўлиб, буни ёғ заводларида ажратиб олинади. Бундан кончилик саноатида терини ошлашда, шунингдек, химия саноатида полимерлар тайёрлашда, медицинада дориворлар ишлаб чиқаришда қўлланилади. Чигитнинг мойи олингандан кейин Ўзбекистон химиклари кунжарадан оқсил модда олиш йўлини ишлаб чиқишди.

Чигит сиртидан ажратиб олинган тук-момиқ пахта деб айтилади. Ундан иссиқ кийимлар, кўрпа-тўшак тайёрлашда, мебель саноатида, медицинада, сунъий ипак, сунъий тери, фотоплёнка, кино лентаси, сунъий ойна, линолеум, пластмасса, қоғоз, портловчи модда ва бошқа маҳсулотлар мишлаб чиқаришда фойдаланилади.

Ғўзапоядан хўжаликда, одатда, ўтин сифатида фойдаланилади. Баъзи хўжаликларда уни ўриб олиб майдаланилади ва чорва молларини боқиш учун сершира ёки тўйимли концентрант овқатлар билан аралаштириб берилади.

Ғўзаси вилт билан касалланмаган майдонларда маҳсус ғўзапоя майдалагич мосламалар билан даланинг ўзида майдалаб ташланади ва сўнг ер хайдалади. Бунда бир тонна ғўзапоя қиммати бўйича 15-20 кг азотга тенг. У органик ўғит сифатида тупроқнинг физик химявий ва микробиологик хусусиятини яхшилайди.

Бундан ташқари ҳозирги вақтда саноатда ғўзапоядан тахта пилиталари тайёрланиб ундан қурилиш материаллари сифатида ва саноатда мебелъ ишлаб чиқариш учун ишлатилмоқда. Ғўзапоядан яна целлюлоза олиш, дағал қоғоз, картон, техник

спирт, фурфурол каби маҳсулот етиштирилади. Ғўзапўчоқ ва илдизидан ҳам саноатда қимматли маҳсулотлар олиш мумкин.

Унинг барги олма ва лимон кислоталарига бой. Ғўза гули сершира ўсимлик бўлгани учун гектаридан 100-200 кг асал олиш мумкин.

Одатда, ғўза юқори агротехникаси асосида парвариш қилинганда ҳам ўрта толали ғўза тупларида пайдо бўлган меваларнинг яримидан кўпи, ингичка толали ғўза навларида эса 35-40 % тўкилиб кетади.

Ўзбекистон пахтачилик илмий – тадқиқот институтининг маълумотларига қараганда, гидропоникада мева тўкилиш ўрта толали ғўза навларида 6-7 % ва пахта ҳосили гектарига 120-140 ц/ни ташкил этган. Агар ўсимлик озиқ моддалар, сув ва бошқа зарур факторлар етарли бўлмаса, шунингдек зараркунанда хашоратлар кўплаб шикастласа, меваларнинг 90%, баъзан бундан ҳам кўпроғи тўкилиб кетиши мумкин. Текширишлар шуни кўрсатадики, ўрта толали ғўзаларда шонага нисбатан тугунчалар (10 кунликгача бўлган ёш кўсак), ингичка толали ғўза навларида эса аксинча, нисбатан шона кўпроқ тўкилар экан. Ғўзаларнинг нормал ривожланишини таъминлаш ва ҳосил органларининг тўкилишини камайтиришда чеканкани ўз вақтида ўтказишда муҳим агротехник тадбирлардан ҳисобланади.

II. Адабиётлар шархи.

Эртавамўл ҳосилетиштириштехнологиясида ғўзаничеканкақилишмуҳумагротехникусулларидандирихисобланади.маълумки, ғўзажудакўпҳосил элементларипайдоқилишимумкинбироқёппасигамевалашдавридаозиқ элементларивасуветишмаслигисабаблиуларнингкўпқисми (75-85%) тўкилади.Бухол 20-25 июлдан 5-10 августгачабўлгандавргатўғрикелади.

Будаврдагиҳосил элементларинингтўкилишинингголдиниолишмумкин.Бунда ғўзанингбошпоясиучлариваёнламаўсувшохларичеканкақилинади, чункиозиқ элементларисувбиланбирга ҳосилшохларига қарагандауларгакўпро қўтади.Чеканкадан кейинози қмоддаларю қоригаўсувшохлариўрнига ҳосилорганларигайўналади.Чеканка қилинганўсимликлардакўпкўрак ҳосилбўлишибиттакўсакпахтасинингвазниошишибунияққолкўрсатибтуради.

Шуниунутмасликкераккифа қатўзвақтидатўғривасифатлиўтказилганчеканкаҳосил

элементларинингкамтўкилишигаимкониятяратади, ҳосилдорликниоширадивапахтасифатинияхшилайди.

Ғўзачеканкасинибирқолипдаўтказиббўлмайди.

Уни

қалинлигига

ғўзанавига

ҳосилшохларисонига

қарабтабақалаштирилганҳолдақисқамуддатлардаўтказишлозим.

С.С.Саидумаров,Л.П.Мякишевларнинг [1989] ёзишларича, кўплабтажрибаларнингмалумотларигамуофи

қўртатолалинавларучунқуйидагичеканкамуддатларитавсия этилади.

- Ҳаргектарғўзанингқалинлиги 110 мингтупгаетиб, уларнингкўпчилигида 15-16 таданҳосилшохларипайдобўлганда;
- Ҳаргектарғўзанингқалинлиги 110 дан 140 минггачаетиб, ҳартупда 14-15 таҳосилшохимавжудбўлганда;
- Ғўзақалинлиги 140 мингданошиб, 12-13 таданҳосилшохимавжудбўлганда;

Ингичкатолалинавларучун

- Ғўзақалинлиги 140 минггача, 20-22 таданҳосилшохипайдақилганда
- Қалинлик 140 мингданошганҳолдакамида 18-20 таҳосилшохипайдобўлгандачеканкагатушилади.

БуТошкент,Сирдарё, Жиззаҳ,ФарғонаАндижонваНаманганвилоятларида 25 июлдан 5 августоралиғигатўғрикелади. Сурҳондарё, ҚашқадарёваБухоровилоятларида 20 июлдан 1 августга, ХоразмвилоятиваҚорақалпоғистонда 1-10 августгатўғрикелади.

Мазкурмуддатларйилнингиқлимшароитларигақарабўзгаришимумкин.

А.И.Шлейхервабошқаларнинг [1980]

ёзишларичапахтанингҳосилдорлигиюқоривакўчатқалинлигигектарига 110-120 мингтупгачабўлганмайдонларда, кўпчиликғўзатупида: ўртачатолалинавларучун 15-17 таҳосилшоҳларишаклланганда, ҳосилдорлигиўртачавакўчатсони 120-130 мингтупгачабўлганпайкаллардаҳосилшоҳларисони 12-14 табўлгандакўчатсонибунданошибкетганда эсакўпинча 11-12 ҳосилшоҳчиққандачеканкақилинади.
Ингичкатолалиғўзанингшохлабкетмайдиганнавларидаунумдорерларда 20-22 табўғиндамевапайдобўлгандаунумдорлигиўртачабўлганерларда 17-19 табўғимдамевапайдобўлгандамашинаёкиқўлдачеканкақилинади.

ЧеканкаЎртаОсиёшароитидағўзанингривожланишигақараб 15 июлдан 5 августгачадавом этади. Вегетациядавриузунбўлганжанубийзоналарда эсау 10 августгачадавом
этишимумкин.
Ғўзаниайни
қсама
ҳсусмосламабиланжи
ҳозлангантрактордачиканка
қилингандафақатетилганасосийпояучинимосламапичоққирқибкетади, тахминан 10
кунўтгачетилмаганғўзаларетилибяничеканкақилинганғўзаганисбатанўсибкетади.
Шунгакўратакрорийчеканка
қилинади.
Ғўзанимашинадачеканка
қилишенгилишбўлганиучунбош
қақўшимчаишларниҳамшундайбажарибборишмумкин.

Ш.Ж.Тешаеввабошқаларнинг [2007] ёзишларичачилпишнингҳарбиртупғўзада 2-3 кўсаква 12-14 ҳосилшохипайдобўлгандаўтказилади. Шуни

эътиборгаолишкераккичилпишмуддатинибелгилашда ҳарбирнавнингбиологикҳусусиятиникўчатсониниҳисобгаолишкерак.

Р.С. Назароввабошқаларнинг [2001] ёзишларичачигитплёнкаостигақўшқатор экилгандаҳарбиртупғўзада 2 такўсаква 11-12 та ҳосилшохибўлгандачилпишўтказилади.Ёншохларинингўсувну қталариҳамолибташланади.

Яккақатордачилпишғўзада 2-3 такўсак, 13-14 таҳосилшохипайдобўлгандаўтказилишикерак. Шуни эътиборгаолишкеракки, чилпишмуддатинибелгилашда ҳарбирнавнингбиологикҳусусиятиниҳамҳисобгаолишзарур.

М.Истоминвабошқларнинг [2006] ёзишларичавилоятларбўйичатабиийтупроқиқлимшароитиданкелибчиқиб, ўртатолалиДеновғўзанавида 14-16 ҳосилшохипайдобўлгандакимёвийусулдаПИКС,УСТИКСни-1,5 л/гақўллабёки 16-18 ҳосилшохипайдобўлгандақўлдачилпишўтказилсасифатли эртагиваюқориҳосилолишга эришилади,чилпишни 20 июлданкечиктирмасликкерак.

М.Собировнинг [1988] ёзишичапахтакорларимизўзларинингкўпйилликтажрибаларигакўрачеканка қилишниғўзаўртаҳисобда 15-17 таданшоначиқаргандабошлайдилар. 1986 йилдачеканканитаба қалаштирилган ҳолдаиккимартаўтказдик.Олдинавжолибўсгансустро қривожланганғўзаларчеканкақилинди. Бутадбирўзвақтидасифатлиўтказилсаўсимликтанасидагиозиқ элементларишоналаргаборибтупидаса

кланибқолади.Кўсаклартошбосадиганбўлади.

С.Мухамадхонов, Ф.Жонгуразовларнинг [1989]ёзишларича ғўзаничеканкалашчеканка қилишчилпиш- ғўзаўсимлигинингмеватугушиникучайтиришучунқўлланиладиганагротехникусул – бундағўзапоясинингваўсувшохларинингучкиўсишнуқталари, куртаклариёкиучкиқисмиузулиб, чимдибёкиқирибташланади. Чеканкатў ғриваўзва қтидаўтказилгантақдирдатугунчаҳамдакўсакчаларнингтўкилишикамаяди, кўсакларнингетилишиваочилишитезлашади, уларйирикласшади, ҳосилкўпаяди, айни қсасову қлартушгунга қадартериболинадиганпахтами қдорикўпаяди.чеканкақилишғўзаларнингётибқолишиолдиолинади.

А.И.Шлейхервабошқаларнинг [1978] ёзишларича, чеканкақилишмуддатизонанингоб-ҳавошароитигачигит экишмуддатига, кўчатқалинлигига, ғўзанингривожланишига қўлланилганагротехникавийтадбирларга қараббирнечакунолдинёкикейинўтказилишимумкин. Тошкент-1, Қизилровот, 108-Ф, 149-Ф, кабиўртачатолалиғўзанавлари экилганпайкаллардачеканкақуйидагимуддатлардаўтказилишитавсияқилинади.

- Ҳаргектаерда 120 мингатрофидакўчатбўлиб,ғўзабарвақтривожланганмайдонлардаўсимлик 14-15 таҳосилшохичиқарганда;

- Чигиткўшқаторлабвақаторлаб экилганмайдонларфакўчатқалинлиги 140-160 мингтупбўлса, ғўзалар 12-14 таҳосилшохчиқарганда;
- Ғўзабарвақтавжолганвакўчатқалинлиги 100-120 мингтупданбўлганмайдонларда,ўсимлик 15-16 таҳосилшохчиқарганда;
- Кўчатсийрак, янигектарида 80-90 мингтупбўлиб, ғўзасияхширивожланганмайдонларда 16-17 таҳосилшохчиқарганда;
- Гектарида 180-200 мингваунданҳамкўпроққўчатбўлганмайдонларда, шунингдектупроғИкамунумғўзаунчаривожланмаганвакўчатқалинлиги 140-160 мингтупданошмайдиганпайкаллардағўзалар 11-12 таҳосилшохчиқаргандачеканкақилинишикерак

Б.Холиқов, Ш.Абдалимов, М.Хасановларнинг [2013] ёзишларичапахтачиликдаиюлойидабажариладиганюмушларҳосилчўғинингюқори эртагивасифатинияхшибўлишинитаъминлайди. Ушбуойдаги энгдолзарбишларданбириғўзаниоби-тобидасуғоришвачилпишдир.

Чилпишниўзвақтидавасифатлибажаришорқали, ғўзаниўсишиваривожланишижадаллашади,ҳосил элементларинингтўкилишикамаяди, гулвакўсакларсониошади, кўсакларнингпишиши 10-15 кунгатезлашади.Ҳосилдорлик 6-8, ҳаттоки 10-12 ц/гагачаортади.

Республикамиздачилпишасосанқўлда, баъзанмеханизмёрдамидабажарилади, лекинкейингйиллардакимёвийусулдаСОЖЕЯН,ЭНТОЖЕЯН, ДАЛПИКСкабипрепаратларбиланчилпишўтказилмоқда.

Ғўзаяхшиўсиб, вегетативемассасиқанчаликкаттабўлса, ўсимликтупро
қданолаётганози
қамоддаларикўпро
қўсувшохларивабаргларигайўналади.Шубоисгенеративҳосилорганларишоналар,

гулларвакўсакларгаозиқакамроқетибборади. Оқибатдаҳосил элементларитўкилиб, кўсаклартўлиқшаклланмайди,очилишикечикади, ҳосилдорликкамаядиватоласинингсифатипасайибкетади.

Шусабаблиғўзаниўзвақтидачилпишталаб этилади, бу эса кўсакларпайдобўлишиваетилишинитезлаштиради, эртагимўлвасифатли ҳосилетиштиришимкониниберади.кўсаккуртизарариникамайтириб, дефолятциясамарадорлигиниоширади. Ғўзаниўзмуддатидавасифатличилпишжудакатамеҳнатваҳаражат эвазигаетиштирилганҳосилнисақлабқолинишигавауникўпайишига, сифатинияхшиланишига, эртагипахтасалмоғиниортишигаолибкелсаакинчаунингкечиктирилиши, сифатсизва эътиборсизликбиланчалаўтказилишиёкиўтказмасликоқибатидапахтаҳосили 20-25 % камайиб, пишибетилиши 10-15 кунгакечикибкўсакларикичрайибвазниҳамкамаяди, ғўзасербаргбўлиббаргларкўпайибҳашоратларниўзигакўпроқжалб этади.

Ғўзапайкалларинингтупро ғиғўзанингўсиб-ривожланишиҳамданавларигақарабунумдортупроқларда 13-14, ўртачаунумлитупроқларда 12-13 ваунумдорлигипасттупроқларда 11-12 таҳосилшохитўплангандачилпишўтказилади.

Тошкент, Жиззаҳ, Сирдарёвилоятларида С-6524 ғўзанави экилган, унумдорлигиюқорибўлганерлардагектарига 90-100 мингтупкўчатпарваришланаётганбўлса 13-14 таҳосилшохчиқарганда, унумдорлигиўртавапаст, сизотсувларияқинжойлашганерларда 100-110 мингтупкўчатқалинлигида 12-13 таҳосилшохчиқарганда, Наманган-77, Ан-Баёвут-2,Султонғўзанавлари экилганунумдорерларда 100-110 мингкўчатқалинлигида 13-14 таҳосилшохчиқарганда, ўртавапастунумлиерларда

110-120 мингтупкўчатмавжудбўлса 11-12 таҳосилшохчиқарганда, чилпишўтказилишимақсадгамувофиқҳисобланади. АгардаБухоро-102 навиўстирилаётганбўлса 90-100 мингқолдирилганда 13-14 ҳосилшохида ,100-110 мингкўчатда эса 12-13 таҳосилшохчиқаргандачилпишўтказилишикерак.

М.М.Ёқубоввабошқаларнинг [2004] ёзишларичачеканкақилишмуддатиғўзанингҳолатига, айниқсакўчатқалинлигига, экилаётганнавҳусусиятигаиқлимшароитларигакўпжиҳатданбоғлиқдир. Пахтакортуманларидатупро
қ-иқлимшароититурличабўлишиданқаътийназарчеканканииюлойининг 2-декадасиданбошлаб, 5-10 августгачатугаллаштавсияқилинади.

Р.С.Назароввабошқаларнинг[2013] ёзишича С-6541 ғўзанавиничилпишни 14-5 таҳосилшохипайдобўлгандаўтказилади. Кўчатсониюқорибўлганжойлардаушбутадбирни 11-12 ҳосилшохларипайдобўлгандаамалгаоширсаҳамбўлади.

Н.М.Маматов, С.Р.Муҳаммадҳоновларнинг [1977] ёзишларичачеканкақилиш, чилпишбошпоясиваўсувшохларинингучкиўсишнуқтасиниузибташлаш. Бутадбир ҳосилорганларинингяхширивожланишикўсакларнингкўпайишивайириклашувиучу нғўзада 13-16 татаҳосилшохчиқарганда, тахминаниюлойинингўрталаридаўтказилади.

Р.Рўзметоввабошқаларнинг [2012] ёзишларичапахтаҳосилиниоширишдатезроқ ҳосилни териболишдакераклиомиллардanбиричеканкадир.

Такрорийчеканкааввалгисидан 7-10 кункейинўтказилади.ТУРпрепаратибилан (гектарига 300-400 г,400 лсувда эритиб) қўлмеҳнатисизчилпишўтказишҳаммумкин.

Э.Т.Шайховвабошқаларнинг [1990] ёзишларичачеканкақилишмуддати минтақанингоб-ҳавошароитигачигит
экишмуддатигакўчат
қалинлигига
ғўзанингривожланишига
қўлланилганагротехниктадбирларига
қараббирнечакунолдинёкикейинўтказилишимумкин.

Кейингийиллардатўпланганкўпданкўпмалумотларга
қараганда
ғўзачеканкасиниўтказишда
ҳосилшо
ҳларҳисобиданташқарикўчатсониғўзатупидапайдобўлганкўсакмиқдориҳам
эътиборгаолинишимақсадгамувофиқ экан.

К.Г.Третяковвабошқаларнинг [1988] ёзишларичаингичкатолалиғўзаничеканкақилишда
экилганнавҳусусиятиниҳисобгаолишкерак.
Тезпишарчекланмагантипдагишохланувчи (Ашҳабод-25) нормалривожланганғўзаларнинг 15-16 таҳосилшохчиқарганда “нулёвка” ёкичекланганТермиз-14 термиз-16 типдагишохланувчиғўзаларнибошпояда 16-18 бўғимпайдобўлгандачеканкақилиштавсияқилинади.

А.И.Имомалиевнинг [1982] ёзишларича, чеканкамаълумбирдаврлардаўтказилишикерак.
Ўсимликларбувақтдаетарлидаражадаҳосилшохларигаватўлиқҳосилорганларига эгабўлишларимумкин. Бундайдаврўртатолалиғўзнавлариучун “Тошкент-1” ҳарбиртупда 15-16 таҳосилшохчиқаргандава энгқулайкўчатқалинлигида, ингичкатолалиғўзанавлариучун 18-20 симподиалҳосилшохларипайдобўлгандава энгқулайкўчатқалинлигидаўтказилади.

Х.Мунасов, Ш. Номозоввабошқаларнинг [2006] ёзишларича, эртангивасифатлиҳосилетиштиришучун 14-15 таҳосилшохчиқаргандачилпишва 40-45 % кўсакларочилгандадефолиацияўтказишмақсадгамувофиқ.

Н.Ф.Беспаловвабошқаларнинг [1988] ёзишларича, ўсимликларничеканкақилишмуддатлариғўзанингривожланишигабоғлиқ. Ўртатолалиғўзанавлариучунчеканкани 15-16 таҳосилшохчиқаргандава энгқулайкўчатқалинлиги 100-120 мингтуп/габўлганда энгқулайкўчатқалинлиги 130-140 мингтупгабўлгандава 13-14 таҳосилшохчиқаргандаўтказиштавсияқиланади.

Р.НазаровБ.Абдолниёзовларнинг [2005] ёзишларича, Оқдарё-6 ғўзанавиничилпишниию ннинг 2-ярмидантабақалаштирилганҳолда 14-16 таҳосилшохчиқаргандаўтказишмаъқулдир. Ғўзаларкучлиғовлаганучаскалардачуқурроқчилпилади. Бундабошпояўсувшохларинингмўртқисмиолибташланади.

“Меҳнат” ғўзанавиничилпишниХоразмликфермерИбодиллаИскандаров 25 июлдан 1 августгача 3 мартаёншохларидаҳамўтказиб, ҳаргектармайдондан 32 центнердан 42 центнергачаҳосилкўтарган. Аммо ҳаддан зиёдиссиқҳароратдабунав ҳосилтугунчаларниташлабюборишикўпсуғорилсасербаргбўлишимумкин экан.

“Хоразм-127” навида ҳамчилпишнитаба қалаштирилган ҳолдақисқамуддатлардаўтказишкерак.Вилоятшароитидакўпинчабувақт 20-25 июлгатўғрикеладиУнумдортупроқлиерлардамазкуртадбирўртача 14-16 таўртачаунумдорерларда эса 12-14 таҳосилшохларипайдобўлгандаўтказилади.

Р.Иброҳимов, Н.Нормуҳаммедовларнинг [1965] ёзишларича, ғўзачеканкасиҳартупда 15-16 ҳосилшохипайдобўлгандаўтказилишикерак.

М.В.Муҳамеджонов, С.М.Сулаймоновларнинг [1985] ёзишларичачеканкағўзаларнингкўпчилигидамеватугишдаврива қтидаўтказилади, ўсимликларда 14-16 та ҳосилшохчи қаргандаўртатолали ғўзанавларидаривожлангандаваингичкатолалиғўзанавларида20-22 ривожлангандаўтказилиши лозим.

Ғўза бошқа иссиқсевар техник экинларга нисбатан узоқ муддат ўсади, бунга ўсимлик тупидаги меваларнинг бирин-кетин пайдо бўлиши, озиқ моддалар, сув ва бошқа омиллар билан таъминланиши даражаси бир хилда эмаслиги сабаб бўлади. Ғўзаларнинг барқ уриб ўсиши ва жуда кўплаб мевалаши, асосан, июль ойининг иккинчи декадасидан августнинг биринчи ярмигача бўлган муддатга тўғри келади. Айни мана шу даврда ўсимлик озиқ моддаларнинг, намликнинг етарли бўлишини, зараркунандалардан сақланишини, барча агротехник тадбирларни ўз вақтида юқори сифатли ўтказилишини талаб қилади. Одатда, ғўза юқори агротехникаси асосида парвариш қилинганда ҳам ўрта толали ғўза тупларида пайдо бўлган меваларнинг ярмидан кўпи, ингичка толали ғўза навларида эса 35-40 % тўкилиб кетади.

Ўзбекистон пахтачилик илмий – тадқиқот институтининг маълумотларига қараганда, гидропоникада мева тўкилиш ўрта толали ғўза навларида 6-7 % ва пахта ҳосили гектарига 120-140 ц/ни ташкил этган. Агар ўсимлик озиқ моддалар, сув ва бошқа зарур факторлар етарли бўлмаса, шунингдек зараркунанда ҳашоратлар кўплаб шикастласа, меваларнинг 90%, баъзан бундан ҳам кўпроғи тўкилиб кетиши мумкин. Текширишлар шуни кўрсатадики, ўрта толали ғўзаларда

шонага нисбатан тугунчалар (10 кунликгача бўлган ёш кўсак), ингичка толали ғўза навларида эса аксинча, нисбатан шона кўпроқ тўкилар экан. Ғўзаларнинг нормал ривожланишини таъминлаш ва ҳосил органларининг тўкилишини камайтиришда чеканда муҳим агротехник тадбирлардан ҳисобланади.

Ғўзани чеканка қилишни тупроқ-иқлим шароити ва ғўзанинг ривожланиши даражасига қараб, ўртача толали ғўза навларида 10-12 (эрта экилган майдонларда 14-16), ингичка толали ғўза навларида эса 12-14 ҳосил шохлари пайдо бўлганда (эрта экилган майдонларда 18-20 та), яъни ғўза ёппасига гулга кирганда бошлаш яхши натижа беради. Бу даврда ғўзанинг асосий пояси ва ўсув шохлари тез ўсаётган бўлади, у чеканка қилинса, ўсишдан тўхтайди ва ҳосил элементлари кўпаяди. Ўзбекистоннинг кўпчилик районларида чеканка қилиш муддати 15 июлдан 5 августгача, жанубий районларда эса 20 июлдан 10 августгача давом этади.

Ғўзани чеканка қилишни эрта муддатда ўтказиш ёки аксинча кечиктириб юбоиш яхши натижа бермайди. Чеканка эрта ўтказилса, ғўзада қўшимча ўсув шохлари пайдо бўлади, озиқ моддаларнинг бир қисми ана шу шохларнинг ўсиши учун сарфланади. Натижада ғўзада ҳосил элементлари кам ҳосил бўлади, ривожланишдан орқада қолади ва кўсакларининг етилиши кечикади. Ғўзани чеканка қилиш кечиктириб юборилганда ҳам озиқ моддалр ўсимликнинг ўсишига кўпроқ сарфланади, кўк массасига кўпроқ сарфланади, кўсак массаси кўпроқ ҳосил бўлади ва етилиши сустлашади.

Ж.Аҳмедов бошқаларнинг (2009) ёзишларича, ғўзани ўз вақтида ва сифатли чилпилганда кўсакларнинг пишиб этилиши 7-10 кунга тезлашади ва ҳосилдорлик гектарига 2-3 центнерга ошади. Чилпиш муддатидан кечиктириб ёки сифатсиз (чуқур) ўтказилса, гул ватугунчаларнинг бир қисми тўкилиб, ҳосил кечки бўлади.

Тупроқ унумдорлиги ўртача, кўчат сони 90-100 минг тупни ташкил этган пайкалларда, Бухоро-102 ғўза навида 13-14 та ҳосил шоҳи пайдо бўлганда, кўчат сони 110-120 минг тупни ташкил этган пайкалларда 12-13 та ҳосил шоҳи пайдо

бўлганда чилпиш ўтказилса, унумдолиги юқори, кўчат сони 80-90 минг бўлганда ерларда ҳар тупда 14-15 ҳосил шоҳи пайдо бўлганда чилпишгп киришилади.

Чилпиш кимёвий усулда ўтказиладиган майдонда ПИКС ва УСТИКС препаратлари 1-1,5 л га, Сожеан препарати 125 г га меъёрида юқорида қайт қилинган муддатлардан 7-10 кун олдин ОВХ-28 ёки бошқа пуркаш мосламаларида 250-300 л сувга аралаштириб сепиш мақсадга мувофиқдир.

Ш.Тешаевнинг (2007) ёзишича ғўзадан эртага мўл ва сифатли ҳосил етиштиришда чилпиш ишларини ўз вақтида ва сифатли ўтказиш муҳим аҳамиятга эга. Унумдорлиги паст ерларда Бухоро-6 ва Бухоро -102 навини 11-12, бошқа навларини 12-13, -14 тупроқ унумдорлиги баланд бўлган ерларда Бухоро-6 ва Бухоро – 102 навларини 13-14 бошқа навларини4-15 ҳосил шохларда чилпиш энг мақбул муддат ҳисобланади.

Чилпишни ўсимлик чанқаган ва эрта нам кўп бўлганда ўтказиш мутлоқо мумкин эмас. Чипишнинг   энг мақбул муддати ғўза суғорилгандан 7-10 кундан кейин ёки суғоришдан 7-8 кун олдин амалга оширишдир.

Ренат Саид ўғлининг (2008) ёзишича бу йилги шароитда чилпиш ўтказишни шароитда чилпиш ўтказишни ўрта толали ғўзада 12-14 ингичка толали ғўзаларда 16-17 ҳосил шохи пайдо бўлганда ўтказиш тавсия этилади.

Ғ.Сатипов, Э.Самандаровларнинг (2007).Ёзишларича, юқоридагилардан келиб чиқиб, чилпишни қуйидаги муддатда ўтказишни тавсия қилимиз.

1. 175-Ф навин Меҳнат ва “ “Меҳр “ навларини 15-16 ҳосил шоҳи чиқарганда чилпш яхши натижа беради.

2. “ Меҳнат” навини 1-3-1 сув бериш тартибида суғориб, минерал ўғитлар меъёрини Н 200 , Р2 О5 – 120, К – 100 қилиб бериб, кўчат қалинлиги 60х20-1 жойлаштириб 15-16 шох чиқарганда чилпиш ўтказилса, ҳосилдорлик 37, 2 ц /га ни ташкил қилади.

Р. Назарованинг (2007) ёзишича, бу дориларни пуркаш вақти ва сарфлаш меъёри ғўза ривожига ҳамда бошпоя баландлигига кўра белгиланади. Энг мақбул

муддат ўрта ўрта толали ғўза навларида кўпинча Сирдарё, Жизах, Самарқанд, Қашқадарё вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида 12-14 ва бошқа вилоятларда 14-15 ҳосил шоҳи тўпланганда, ингичка толали ғўзаларга 17-19 ҳосил бўғини пайдо бўлганда яхши самара беради. Дорилар билан ишлов беришни суғоришдан 6-7 кун олдин ўтказиш янада самаралидир.

М.Истомин, А. Авлиёқулов, Б. Хофизовларнинг (2006) ёзишларича вилоятлар бўйича табиий тупроқ-иқлим шароитидан келиб чиқиб, ўрта толали Денов ғўза навида 14-16 ҳосил шоҳида пайдо бўлганда кимёвий усулда ПИКС, Устикисни – 1,5 л га қўллаб, ёки 16-18 шохи пайдо бўлганда чилпиш ўтказилса сифатли, эртаги ва юқори ҳосил олишга эришилади, чилпишни 20 июлдан кечиктирмаслик керак.

Р.Назаров, Б.Абдолниёзовларнинг (2005) ёзишларича, “Хоразм – 127” навида ҳам чилпишни табақалаштирилган ҳолда, қисқа муддатда ўтказиш керак. Вилоят шароитида, кўпинча бу вақт 20-25 июлга тўғри келади. Унумдор тупроқли ерларда мазкур тадбир ўртача 14-16 та, ўртача унумдор ерларда эса 12-14 та ҳосил шоҳлар пайдо бўлганда ўтказилади.

А.И. Автономов ва бошқаларнинг (1983) ёзишларича, Ўзбекистон пахтачилик илмий- тадқиқот институтида ўтказилган тажрибаларда аниқланганки, чеканка ўз вақтида ўтказилган даларда ўза ҳосилдорлиги 5,2 ц/га ошган. Бу усул ўз вақтида ўтказилмаса ҳосил тўпланишига салбий таъсир қилади. Чеканкани ўтказишнинг энг қулай муддатини таглаш ҳосил тўпланишига, пишишининг тезлашишига ва сифатининг ошишига жуда катта аҳамиятга эга. Ҳозирги пайтда чеканкани ўтказишнинг вақти кўпинча иккита кўрсаткич билан боғлиқ – календар муддати ва симподиал шохларнинг мавжудлиги. Ўртатолали ғўза навлари учун чеканканинг энг қулай муддати ўта унумли тупроқларда 13-14 та ҳосил шохлар пайдо бўлган даврга тўғри келади, юқори унумли тупроқларда 13-14 та ҳосил шохлар пайдо бўлган даврга тўғри келади.юқори унумли тупроқларда – 15-17 та ҳосил шоҳлар пайдо бўлганда, ёки календар муддати бўйича ошланиши

15-20 июлга, тугалланиши 5 августга тўғри келади, жанубий районларда 10 августгача йўл қўйилади; ингичка толали ғўза навлари учун- 15-17 та чекланмаган ҳосил шохлар пайдо бўлганда – бошланиш даври 20-25 июл, тугалланиш даври 10 август; но типида шохланувчи ғўза навлари учун ўрта унумли тупроқларда – 18-19 ҳосил бўғими пайдо бўлганда, юқори унумли тупроқларда эса – 20-22 ҳосил бўғими пайдо бўлганда. Биринчи навбатда чеканкани ўсимликлар семириб, ғовлаб кетган участкаларда ва кўчатлар қалин бўлган жойларда ўтказиш керак. Бу тадбирни эрта муддатда ўтказиш – июн ойида ёки июл ойининг биринчи декадасида, ғўза тупининг шаклига салбий таъсир қилади, айниқса қўшимча ўсувчи шохларнинг пайдо бўлишига натижада ҳосилдорлик камаяди ва кўчатларнинг пишиш тезлиги секинлашади. Бўйи паст ва суст ривожланган ғўза ўсимлиги бўлган участкаларда, ҳосил шохлари 9-10 та дан кўп бўлмаса, бундай жойларда чеканкани ўтказмасликкерак.

Н.Ф.Беспалов ва бошқаларнинг (1988) ёзишларича, ўсимликларни чеканкақилиш муддатлари ғўзанинг ривожланишига боғлиқ. Ўрта толали ғўза навларида ўсимликланинг кўчат қалинлиги 1 гектарда 100-120 минг туп бўлганда 15-16 та ҳосил шохлар пайдо бўлганда 15-16 та ҳосил шохлар пайдо бўлганда чеканкани ўтказиш лозим, 130-140 минг туп бўлганда- 13-14 та ҳосил шохлар пайдо бўлганда.

Ингичка толали ғўза навларида ўсимликларнинг кўчат қалинлиги 1 гектарда 130-140 минг туп бўлганда 20-22 ҳосил шохлар пайдо бўлганда ва 150-160 минг туп пайдо бўлганда чеканкани ўтказиш лозим.

Чеканкани механизация усулида бажаришади, асосан икки марта, культиваторларга тиркалган ЧВХ- 3,6, ЧВХ – 4 ва ЧХТ- 4 махсус мосламалар ёрдамида ЧХТ – 4 Б махсус мосламалар ёрдамида ва 7-10 кун ўтгач такрорий ўтказилади. Механизациялашган чеканкани охирги културивация ёки эгат олиш билан биргаликда ўтказилади.

Г.И. Филиппенконинг (1965) ёзишича, ғўзани парвариш қилиш агротехника

комплексида чеканка муҳим ўрнини эгаллайди. Ўз вақтида ва тўғри ўтказилган ғўза чеканкаси шоналарнинг, гулларнинг ва тугунчаларнинг тўкилишини анчагина камайтиришга ёрдам беради; ғўза тупларида эрта пишадиган тўлиқ кўсаклар кўпроқ пайдо бўлади, ҳар бир кўсакнинг вазни бирмунча кўпаяди, пахта ҳосили ошади.

Чеканка таъсирида ўсимликларда тўлиқ кўсаклар кўпроқ тўпланади, айниқса тупнинг эрта пишадиган ҳосил берадиганқуйи қисмида.

Ишлаб чиқариш экинларида чеанкани қилинган ўсимликларда ўрта толали ғўза навларида кўсаклар сони 2,9 донагача кўпайган, ингичка толали ғўза навларида – 4 донагача, кўсакларнинг вазни 0,4 – 0,7 граммгача кўпайган, кўсакларнинг пишиши 3-8 кун ва ундан ҳам кўпроқ кунларда эртароқ бошланган. Шу боис пхта ҳосилининг совуқ тушгунча теримлари ошган.

Ўз вақтида ўтказилган чеканка анчагина қўшимча пахта ҳосилини беради. Чеканканинг самарадорлиги гуллаш бошларида ва оммавий гуллаш бошланишига қадардаги даврда – тугунчаларнинг шаклланиши (календар муддати – 15 июл – 5 август) бўлади.

Ғўза ташқи муҳим шароитларига жуда таъсирчан. Шунинг учун чеканка муддатларини шароитига қараб ўтказиш керак.

Чеканканинг ижобий таъсири шунда намоён бўладики, агар у ўз вақтида ва техник тўғри бажарилса.

Чеканкани ўтказиш муддатини аниқлашда об-ҳаво шароитлари, ўсимликларнинг ривожланиш темпи, ғўза нави, даланинг унумдорлиги ва сув билан таъминланиши ва агротехниканинг бошқа элементлари ҳисобга олинади.

Н.М. Маматов, С.Р. Муҳамадхоновларнинг (1977) ёзишларича, чеканка, чеканка қилиш, чилпиш – ўсимликнинг бош пояси ва ўсув шохларининг учки ўсиш нуқтасини узиб ташлаш. Бу тадбир ҳосил органларининг ва ўсув шохларининг учки ўсиш нуқтасини узиб ташлаш. Бу тадбир ҳосил органларининг яхши ривожланиши, масалан кўсакларнинг кўпайиши ва йириклашуви учун

ғўзада 13-16 ҳосил шоҳи пайдо бўлганда тахминан июл ойининг ўрталаридан бошлаб ўтказилади.

Д.В.Тер-Аванесяннинг (1979) ёзилишича, ғўза катта потенциал имкониятга эга – оптимал ёруғлик ва температура шароитларида бир неча йил давомида ўсиши мумкин. Сувтропик зоналарда ғўзанинг ҳаёти куздаги биринчи совуқ кунлар бошланиши билан тўхтайди. Ғўзани чеканка қилиш ўсимликларнинг “энергетик ресурсларини” секинлаштиради, уларни ғўзанинг ўсишини оширмасдан, симподиал шохларидаги пайдо бўлган кўсакларни сақлаб қолишга йўналтирилади. Усул ўсувчи шохларнинг ва бошқа поянинг учларини йўқотишдан, чимдиб олишдан иборат. Бу агротехник усули ўсимликларнинг ўсишини тўхтатади ва кўсакларнинг пишиб етилишини тезлаштиради ва ғўза ҳосилдорли

Чеканкадан энг кўп қўшимча ҳосил шунда бўладики, у ғўзада оммавий гуллаш даврида ғўза тупроқларида тупроқ унумдорлиги ва агротехника шароитларини ҳисобга олган ҳолда 12 тадан 16 тагача ҳосил шохлар пайдо бўлганда ўтказилса. Календар бўйича бу муддат Ўзбекистоннинг ҳамма иқлим зоналарида 15 июлдан 10 августгача тўғри келади. Чеканка эрта муддатларда ўтказилса – июн ойида ва июл ойининг биринчи декадасида, бунда бир нечта ўсув шохлар кучли ривожланади. Бу ўсувчи шохларда иккиламчи тартибли ўсувчи ва ҳосил шохлар пайдо бўлади, буларда меваларнинг пайдо бўлиши кечикади. Ғўза туплари ғовлаб кетади, натижада ўсимликларнинг ҳаво-қуёш режими ёмонлашади. Бу кўсакларнинг пишиб етилишига ноқулай таъсир кўрсатади, касалликлар ва зараркунандаларнинг ривожланишига ёрдам беради. Бу ҳолда пахтани машина ёрдамида териб бўлмайди ва ҳосил кескин камаяди. Кеч муддатда ўтказилган чеканка – 5-10 августдан кейин жуда кам қўшимча ҳосил беради, ёки , бу кўпроқ учрайди, умуман қўшимча ҳосил бермайди.

гини

I Тажриба ўтказиш шароити ва услуби.

2.1. Тупроқ- иқлим шароитлари.

Тажриба ЎзПИТИда ўқув-тажриба хўжалигида ўтказилди. Ўқув-тажриба хўжалиги Тошкент шаҳридан 35 км узоқликда жойлашган.

Тажриба ўтлоқи тупроқ шароитида ўтказилган, ер ости сувлари 1,3-1,5 м чуқурликда жойлашган тупроғи тўрланмаган.

Пахтачилик зонасининг умумий ер фондида гидроморф тупроқлар нисбатан кам. Лекин, бу тупроқлар умумий суғориладиган пахтачилик ер фондининг 50 % яқинини ташкил этади.

Пахтачилик зонасининг ўтлоқ тупроқлари соҳил-аллювиал, аллювиал ва соз тупроқларга бўлинади. Пахтачилик зонасида оралиқ характердаги тупроқлар анчагина майдонни эгаллаган – ўтлоқ тупроқлардан автоморфларгача, автоморф бўз ва тақирли тупроқлардан ўтлоқ тупларгача. Оралиқ тупроқлари ботқоқ –ўтлоқ, ўтлоқ-ботқоқ, ўтлоқ-бўз ва шу кабиларга ажратилади.

Гидроморф тупроқларга ботқоқ тупроқлар ва шўрҳоклар ҳам киради. Ўтлоқ соҳил аллювиал тупроқлар Амударё ва Сирдарё дельталарида Арис,Келес, Зарафшон, Чирчиқ, Ангрен, Сурхандарё, Қашқадарё, Кофирниган, Вахш, Панж, Қизилсув, Атрек дарёлари бўйларида бўлак-бўлак тасма кўринишида учрайди.

Ўтлоқ-аллювиал тупроқларнинг катта майдонлари, асосан, Амударё, Сирдарё, Зарафшон, Чирчиқ, Ангрен, Сурхандарё, Қашқадарё водийларида кичик майдонлари эса, Жанубий-Ғарбий Тожикистон, Жанубий Қозоғистон (Чимкент области) ва Азарбайжондаги дарёлар водийларида тўпланган.

Ўтлоқ соз тупроқлар Фарғона водийси, Китоб-Шахрисабз чўкмаси, Ҳисор водийси, Келес, Арис ва бошқа дарёлар бўйларида тарқалган. Ботқоқ – ўтлоқ ва ботқоқ – тупроқлар Чирчиқ, Сирдарё, Зарафшон, Чирчиқ, Ангрен, Сурхандарё,

Қашқадарё, Амударё, Мурғоб дарёси водийларининг чуқурлашган жойларида, бугун ва бошқа дарёлар дельталарида тарқалган.

Суғориладиган тупроқлар ичида ўтлоқ - аллювиал ва ўтлоқ соз тупроқлар кўпроқ тарқалган. Дарёлар делталари ва терассаларида тошқин сувлари босадиган соҳилларида аллювиал тупроқлар кенг тарқалмаган. Пахтачилик зонасида ботқоқ тупроқлар кичик майдонларни эгаллҳаган ва у ерлар шоли етиштириш учун ишлатилади.

Органик модда энгкўп миқдорда ўтлоқ соз ва ўтлоқ-ботқоқ тупроқларида тарқалган. Соҳил – аллювиал тупроқларида бошқа ўтлоқ тупроқларга нисбатан органик модда тупроғи кам.

Органик модда миқдори кўплиги жиҳатидан торфли- ботқоқ (15-25 %) ва ўтлоқ-ботқоқ (5-6%) тупроқлар энг бой ҳисобланади, ундан кейин ўтлоқ соз (2-7%) энгкам миқдорда органик модда саҳро зонасининг соҳил-аллювиал (0,5-0,8%) ва ўтлоқ- аллювиал тупроқларидандир (0,4-1,0 %). Бу зонанинг гидроморф тупроқларида (0,4-1,0 %) гумус миқдори бўз тупроқлар минтақасида гидроморф тупроқларига нисбатан (0,9-2,7%), ўтлоқ-бўз тупроқлар (2,9-3,5%), ўтлоқ-соз тупроқларга (4,8-7,5%) нисбатан икки марта кам гумусга эга.

Ўтлоқ-тақирли тупроқлар ерости сувининг чуқур жойлашганлиги билан (3-5 метр) характерланади. Бу тупроқлар, асосан, қадимдан суғорилади. Ўтлоқ тупроқлар озиқ элеменлари миқдори бўйича ўтлоқ-тақирли тупроқлага яқин.

Ғўза етиштириладиган районларнинг иқлим шароитларини ҳар томонлама ва тўлиқ ҳисобга олмасдантуриб пахта хом-ашёси ишлаб чиқаришни ошириш ва пахта толаси сифатини кўтариш мумкин эмас.

МДХнинг пахта экиладиган районлари Орол денгизи ҳавзаси ва Озарбайжонга, Кура – Аракс текислигида жойлашган.

Орол денгизи ҳавзасида Арис-Туркистон, Тошкент-Янгиер районлари,

Фарғона, Зарафшон, Қашқадарё ва Сурхандарё воҳалари: Жанубий – Ғарбий Тожикистон, Амударё ўрта оқими, Амударё қуйи қисми ва Жанубий Туркистон пахтачилик районлари таркиб топган.

Йиллараро ва йил ичида ўтказувчан иқлим хусусиятларида кўринадиган қурғоқчилик, иссиқлик ва ёруғликнинг мўл-кўллиги, континенталлик Ўрта Осиё пахта етиштириладиган районлари иқлимининг ҳарактерли белгиларидир. Иқлимнинг шундай хусусиятлари, биринчидан Ўрта Осиёнинг қуёш иссиқлиги билан кўп миқдорда таъминлайдиган субтропик кенгликнинг энг Шимолий чегарасига жойлашганлиги иккинчидан тез-тез очиқ ва кам булутли об-ҳавони вужудга келтирадиган атмосфера ўзгаришларнинг ўзига хослиги ва учинчидан ушбу майдоннинг океанлардан узоқдаги улкан Евро Осиё материги ичидалиги билан тушунтирилади.

Ўрта Осиё ва Жанубий Қозоғистонннинг пахта экиладиган районларида қуёш ёғдуси йилига 2500 -3000 соатга тенг бўлганлиги туфайли МДХда энг кўп ёруғлик билан таъминланганлик регионига киради. Шунинг учун пахта етиштириладиган районлар жуда салмоқли миқдорда қуёш енергиясини олади, бу эса қимматли қишлоқ хўжалик экинлари ва биринчи навбатда ғўза етиштириш учун қулай шароит яратади.

Ёз ойларида қишга нисбатан 4-5 марта кўп иссиқлик тўри келади. Тушадиган радиациянинг 20-25 % и пахта далаларидан қайтарилади, қолган ютилган қисми эса буғланишга, тупроқ ва ҳавони иситишга сарфланади.

Ғўза вегетация даврида фотосинтетик актив редиациянинг йиғиндиси шимолда 2400 мг Дж /м^2 дан жанубда 3000 мг Дж/м^2 гача ўзгаради.

Январ энг совуқ ойдир. Январ ойида ҳавонинг ўртача ҳарорати пахта экиладиган зонанинг шимолий қисмида 7-8 градус совуқдан жанубий районларида 2-3 градус иссиқгача ўзгаради. Ўрта Осиё ва жанубий Қозоғистоннинг пахта экиладиган районларида минимал ҳарорат жанубда 31 градус совуққача, шимолда 40 градус

совуқгача тушиши мумкин.

Июл энг иссиқ ойдир. Июлда ўртача ҳаво ҳарорати пахтачилик зонасининг шимолида 25 градусдан жанубда 31 градусгача ўзгаради. Ҳаво ҳароратининг абсолют максимуми 50 градусгача (Термиз, Шўрчи) етади.

Ўртача йиллик ёғингарчилик миқдори текисликларда 80дан 200 мм гачани ташкил қилади, тоғ олди пахтачилик районларида эса унинг миқдори 500 ммгача етади ва бундан ҳам кўпроққа ошади. Йиллик ёғингарчиликни кўп қисми баҳорда ёғади (30-50), қиш ойларига йиллик ёғингарчиликнинг 30-35 % и тўғри келади, кузда эса унинг миқдори 15-20 %ни ташкил этади. Республика бўйича ёз ойларида ёғингарчилик йиллик миқдорининг атиги 5-10 %и тўғри келган ҳолда, жанубий районларда бу кўрсаткич 2-3%ни ташкил этади.

Гидроморф тупроқлар ҳосил бўлиш шароитларига - иқлимга, литология - геморфология шароитларига, ер ости сувларининг чуқурлиги ва минерализациясига қараб ҳар хил даражада шўрланган бўлади. Типик, тўқ тусли ва бўз тупроқлар минтақасининг ўтлоқ соҳил аллювиал тупроқлари рельефининг катта қиялиги ва водийларнинг бу қисмларида шағал ҳамда қумли грунтларнинг кучли таъсирида ер ости сувларининг яхши оқими юзага келиши ҳисобига шўрланмаган. Лекин оч тусли бўз тупроқлар минтақаси, айниқса, саҳро зонасида, соҳилғаллювиал тупроқлари рельефининг кам нишаблиги ва тупроқ юзасидан буғланишнинг кучлигига боғлиқ бўлган ер ости сувларининг кучсиз оқиши туфайли шўрлангандир. Бўз-ўтлоқ оралиқ тупроқлар ҳамма ерда суғориш ва мелиоратив тадбирлар таъсирида шўрланмаган. Фақат кичик майдонларда шўрланган хиллари учрайди.

Шўрхоклар: Дунё пахтачилик зонасида (Озарбайжондан ташқари) шўрхоклар 1.5 млн гектарга яқин майдонни эгаллаган. Кўпгина шўрхоклар суғориш учун қулай бўглан дарё водийлари ва тоғ этаги текисликларида тарқалган.

Иккиламчи шўрхоклар оч тусли бўз тупроқлар минтақасида ва саҳро

зонасида тарқалган. Суғориладиган ералар улар Мирзачўл ва Қарши чўлларида, Мирғоб, Чимкент ва бошқа воҳаларда кенг тарқалган.

Пахта экиладиган республикаларда шўрхок тупроқларни текислаш, шўрни ювиш ва зовур ёрдамида туздан соқит бўлгандан кейин, ўтлар экиш, органик ва минерал ўғитлар солиш йўллари билан яхшилаш бўйича етарлича тажриба тўпланган, шўрланган ерлар учун махсус агротехника ишлаб чиқилган. Юқорида айтилганларга асосан дадил айтиш мумкинки, Ўрта Осиё, Қозоғистон ва Озарбайжондагидек ирригация учун қулай, суғорганда юқори самарали биологик унумдор бўлган тенг текисликлар бўлак ерда йўқ. Шунинг учун келгусида бу районларни мамлакат бўйича пахта ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотларни яхши етиштиришнинг кенгайтиришни асосий вазифаси деб назарда тутиш зарур.

2.2. Тажриба ўтказиш услуби

Ўрганиш объекти қилиб юқори ўрта толали С6541 -ғўза нави олинган.

Дала тажрибасида қуйидаги вариантлар ўрганилган:

1. Назорат (чеканка қилинмаган)
2. 10 ҳосил шохи пайдо бўлганда чеканка қилинган;
3. 12 ҳосил шохи пайдо бўлганда чеканка қилинган;
4. 14 ҳосил шохи пайдо бўлганда чеканка қилинган;
5. 16 ҳосил шохи пайдо бўлганда чеканка қилинган;

Тажриба 4 такрорликда ўтказилди. Делянканинг узунлиги 50м, кенг 5.4 м, делянканинг майдони 270 м^2. Ўқув тажриба хўжалигида қўлланилган оддий агротехника ўтказилади. Ҳамма учёт ва кузатувлар Ўзбекистон пахтачилик илмий-тадқиқот институтининг методикаси бўйича ўтказилди.

Вегетация даврида қуйидаги ҳисоб ва кузатувлар ўтказилади:

1. униб чиқиш динамикаси: 25,50 ва 90% ;

2. ғўзанинг хақиқий кўчат қалинлигини аниқлаш: бир муддат –яганалашдан кейин 2-3 кун ўтказиб, 2 муддат –пахта ҳосилини йиғиб –териш олдидан;

3. бошпоя баландлигини ўлчаш: пастдан 1,ВИ , 1, ВИИ, 1,ВИИИ ва 1, ИХ;

4. симподиал шохларнинг сонини аниқлаш: 1, ВИИ, 1,ВИИИ , 1, ИХ ва моноподиал шохларининг сонини аниқлаш -1. ВИИ;

5. гуллаш фазасининг бошланиш вақтини аниқлаш: 25, 50 ва 90 %;

6. пишиш фазасининг бошланиш вақтини аниқлаш: 25, 50 ва 90 %;

7. кўсаклар сонини аниқлаш: 1,ВИИИ , 1, ИХ;

8. кўсакларнинг йириклигини аниқлаш;

9. пахта толасининг асосий технологик хусусиятларини аниқлаш;

10. теримлар бўйича пахта ҳосилининг учётини олиш.

2.3.“С-6541” навинингкелибчиқиши.

“С-6541”
навинингЎзбекистонРеспубликаси
қишло
қвасувхўжалигиВазирлигитасаруфидагиЎзбекистон
қишло
қхўжалигиилмийишлабчи
қаришмарказига
қарашлиЎзбекистонҒўзаселексиясивауруғчилигиилмийтадқиқотинститути
С-6530хС-9070
тизмалариничатиштиришвакўпйилликяккатанловларнатижасидаВик.Автономов, М.Хусанов, П.Ибрагимов, О.Кимсанбоев, Т.Комилов, Н.Хожамберганов, А.Усмонов, Р.Абидовлартомониданяратилган.

2.4.“С-6541” навинингморфологиясивақимматлибелгилари.

Тупинингшакликонуссимонўсимликбўйи 110-130 смПоясиўртачатукланганпоякузойидаантатцион (қизғиш) тусгакиради. Ҳосилшоҳлари 1-2 типгамануб.Моноподиалшоҳлари 0-2 та. Барглари 5 паллалиқуббасимон.Баргнингтомирлариўртачатукланган.
Гуливаоналигиўртачакатталикда
қаймо
қсимонрангли.Кўсагиасосандумало
қ,чўзинчо
қшаклдабиро
қпасткиваюқоригикўсакларидумалоқшаклдаюлдузчаливаюлдузчасизтумшуқчага эга.Кўсагинингтумшу
қчасимайдаданўртачаўлчамда.Кўсагинингюзасимайдачуқурчали.
Биринчиҳосилшоҳлари 5-6 бўғиндапайдобўлади.1000 доначигитмассаси 110-115 граммсарғиштуклиБаргларипанжасимон 3-5
тишлиКўсаклариюмало
қовалсимонёкиайрим
ҳоллардабирозчўзилганформалари
ҳамучрайди.текискўктумшуқчаларикамривожланган.
ВилтгачидамлиКўсакдагипахтанингвазни 5.4-5.9 грамм.
Ниҳолларунибчиққанданбиринчикўсакочилгунчабўлгандавр:
Ўртавашимолийминтақаларда 114-122кун, жанубийминтақаларда 1о4-112 кунбўлиббуҳудудларда эртапишарҳисобланади.

ТоласиИВ-типгамансубтоласинингштапелузунлиги
33-34ммсолиштирмаузилишкучи 28.2 гк/тексчизиқлизичлиги 167 м/тексТолачиқиши 38.0-42.1% Микронейркўрсаткичи 4.0-4.5 Нав экиладиганмайдонйилданйилгакенгаймоқда

2.5.“С-6541” навчигитини экиш.

ЧигитилмийасослангантавсияларасосидаДавлаткимёкомиссиясинингру ҳсатиниолганпрепаратларбиландориланади.Кўчат қалинлигинитаминлашмақсадидасараланган, экишгатайёрланганунувчанлиги 95 % данкамбўлмагануру ғларданфойдаланишкерак.Ёшни ҳолларнигоммозилдизчеришкасалликларидан ҳимояқилишмақсадидачигитгакимёвийишловберилади. Уруғликчигитбронопол, витовакс, П-4, лансурпрепаратларибиландориланади. Агарчигитдориланмасаниҳоллargоммозилдизчиришкасалликларигачалиниб, далалардатўлиққўчатолишгаимконбермайди. Элитаҳатосигақайтадан экишгаолибкелади.Буларўзнавбатидакўчатзорларда ғўзанингтекисривожланишигасалбийтаъсиркўрсатадиваҳосилнингпишишикамида 3-5 кунгакечикади,ҳосилдорликгектарига 3-4 цкамаяди.

Одатдауру ғликчигитларпахтатозалашзаводларидамарказлаштирилган ҳолдакимёвиймоддаларбиландориланиб, фермерхўжаликларигатарқатилади. Элитауруғчиликхўжаликларичигитларниўзларидорилашигатўғрикелади. Фермерлартукливатуксизлантирилганчигитларни экишимумкин. Тукличигитларни экишолдиданнамлашҳамкерак. Намлаштартибиқуйидагича: даставалҳарбиртонначигитга 300 литркейингмуддатларда экишда 600 литргачасувсарфланади. Экишбошланганкунлардачигит 12 соатгакейингкунларда 19 соатгачанамланади. Туксизлантирилганчигитларнамланмасданқуруқлигича экилаверади.

Чигит экишнингтупроқнинг 10 смчуқурликдагиўртачасуткаликбарқарорҳарорати 12^{0} С даражабўлгандатукличигитларни 14^{0}С даражабўлганда эсатуксизлантирилганчигитларни

экишнибошлашкерак.Экишучунзаруртехникавамосламаларжойланишикерак.

Ҳаргектармайдонгасарфланадиганчигитмиқдорituксизлантирилганбўлса 20-25 кг, тукличигит 50-55 кгданошмаслигикерак. Чигит экишпайтидауруғнингбирхилчуқурликгатушишига, қаторларнингтўғричиқишигатуташган қаторларнингарасидагимасофанингбирхилбўлишигаалоҳидааҳамиятберилишизарур. Акс ҳолдани ҳоллар ҳархилмуддатлардаунибчиқадиғўзақаторораларигаишловберилгандакўчатқалинлигикамайибкетишимумкин.

Уруғнитезватекисундириболишучунунингчуқурлигигаалоҳидааҳамиятберишлозим. Меъёриданортиқчуқур экилганёкисаёз экилганмайдонлардачигиттездаунибчиқмайди. “С-6541” навичигитининг энгмақбулчуқурлиги 3,0-4,5 смҳисобланади. Буҳолатдатупроқшароитиҳисобгаолинади.

2.6.“**С-6541” навиниҳолларинияганалашвақатқалоққақаршикураш.**

Яганалашнавагротехникасидаму ҳумролўйнайди.Бутадбирни ғўзаниҳолларибитта-иккитаданчинбаргчиқаргандаўтказишлозим. Агардаяганалашни 3-4 чинбаргчиқаргандабошласаҳосилдорликгектарига 2-3 цга 4-5 чинбаргчиқаргандаўтказилганда эса 4-5 ц/гакамаяди.

Яганалашнингкечўтказилишинатижасидани
ҳолларнингилдизларибир-бирибиланбирикибкетадиванатижадаорти
қчағўзаниҳоллариниюлиболингандақолганниҳолларнингилдизларишикастланади.
Уларўзҳолигакелишиучун 7-8 кунўтади. Бу
эсаўсимликларнингўсишиваривожланишигасалбийтасиркўрсатадивао
қибатдакўсакларнингочилишиҳам 7-8 кунгакечикади.

Эртабаҳоргитабиатинжиқликлариданогоҳбўлиб, туришзарур.
Асосантез
қуйибёққанжалалар
қаталокҳосил
қилади.Қатқалоқпайдобўлгандақатқалоққалинлигитупроқшароитигақарабқўлда,
қўлдаясалганмеҳанизмёкитехникаларёрдамидаунгақаршикурашамалгаоширилади.

2.7.“С-6541” навикўчатинижойлаштиришватўпқалинлиги.

Эртапишарваю
қори
ҳосиллипахтаетиштиришучун
ҳарбиргектармайдондамақбулкўчатқалинлигиҳосилқилинишизарур.
Кўчатларнавбиологиясигамосбўлмасакўсакларнингпишибетилишикечикадива
ҳосилдорликкамаяди. Кўчатсонимеъёрданкўпбўлгандаҳамҳосилдорликкамаяди.
Кўчат
қалинлигитупро
қтуриунумдорлигиза
ҳобсувинингчуқурлигишўрланишдаражасигаҳамқараббелгиланади.

Ғўзанинг “С-6541” навиучунунумдортупроқшароитидакўчатқалинлигигектарига
90-95
мингтупОчтуслибўзтупро
қларвао

ғирме
ҳаниктаркиблитупро
қлардаза
ҳобсувларичуқурвакамунумдорвашўрланишгамойилтупроқлардагекатрига
120-140 мингтупкўчатжойлаштирилади.

2.8.Минералўғитларниқўллаш.

"С-6541" навиюқориагротехнологиягаталабчан. МуттахасисларнингкўпйилликтажрибаларидanмаълумбўлдикиН:$П_2$ O_5 :$К_2$Оўғитларни 1:0,7:0,4 нисбатидаишлатишяхшинатижаберади. "С-6541"навиучунбўзтупроқлардаН-200 кг/га; $П_2$ O_5 -140 кг/га; $К_2$О- 80 кг/гамиқдорда. ЎтлоқитупроқлардаН- 25-30 кг/гакам$П_2$ O_5 -25-30 кг/гакўпберилади.

Азотни 3 муддатдасолиштавсия этилади: Биринчикультиватциявақтида-50 кг/га; шоналашвақтида- 75 кг/га; гуллашфазасибошланишида 75 кг/га,.

Фосфорлиўгитларнитенг
қисмларгабўлибшудгоростигаваўсимликларгуллашдаврида

Калийлиўғитларнишудгорлашданолдинвашоналашдавридасолинади.

Агардаминералўғитларнийилликмеъёрининнисбатибузилса$П_2O_5$
ваК
$_2$Оў
ғитларетарлими
қдорда
қўлланилмасданАзотлиўғитлармеъёриданортиқишлатилсакўсакларнингочилиши
10-15 кунгакечикибпахтатоласисифатипасаяди.
Толада
ғаллашади,унингнархикескинпасаяди.Ўзва
қтидаўғитберилмасачигитвазнипасаяди.

P_2O_5ўғитларўсимликривожланишинитезлаштиради.

K_2Oўғитлартоласифатиниайниқсаунингпишиқлигиниоширади.

Минералў
ғитларга
қўшимчама
ҳаллийў
ғитлар
қўлланилсачигитвазниошади.Кўсактўли
қривожланади.Натижадаҳосилчўғинингошишигаолибкелади.

Минералўғитларбиланғўзаларнингохиргиозиқланишини 15 июлданкечиктирмайтугаллашзарур. Ушбудаврдаберилганўғитларнингтаъсирииюлойинингохиригачадавом этади.Агардаози
қлантиришушбумуддатданкечиктирибберилсакўсакларсоникўпро
қбўлишимумкинлекинуларнингпишишмуддати 3-4 кунгакечикибкетади.

Кечтериболинганҳосилсифатисарфланганҳаражатларниқопламайди. Шунингдекохиргиози
қлантиришкўрсатибўтилганмуддатданкечикибкетганмуддатдакўсакларнингпиши
шавжипасаяди. Пахтанингҳариднархипасаяди. Фермерлари
қтисодийзараркўрадиЕтилишдаврикечикибкетганкўчатзорларгакузгиширакўпро
қзараркелтиради. Бу эсатоланингтехнологиксифатиникескинпасайтиради.

2.9“С-6541” навлиғўзанисуғориш.

Ғўзаетиштиришдасу
ғоришларсонитупро
қтуригагрунтсувларинингсатхигаваиқлимшароитларигабоғлиқ. Шубиланбирга эгатузунлиги 80-100 метрданошмаслигикерак.

Ғўзанисуғоришмуддатлариўсимликнингташқиаломатларигақараббелгиланади: Гуллагунчакуннинг энгисиганва қтларидаўсимликбаргларитўқяшилранггакирибсўлинқирайдиганбўлади. Бувақтдабурглар эгилувчанликхусусиятинийўқотмасабошпоябўйлабю қориданпастгаучинчибаргбуккандауларнингўртатомири қирсилламасадаланисуғоришзарурбўлади. Ғўзанигуллашпайтидагулнинг энгюқоригачиқишиўсимликнингниҳоятдачанқаганидандаракберади. Лекинбуҳолатгаетказишкерак эмас. Чан қатибсу ғоришайни қсаўсимликларгуллашдавридатоланингда ғаллашишигаолибкелади.Толаузунлигипасаяди.

Барчаомилларниҳисобгаолганҳолда “С-6541” навинитегишлимуддатлардасуғориштартибиқаътиянамалқилишталаб этилади.

“С-6541” ғўзанавиничилпишни 14-15 та ҳосилшо ҳларипайдобўлгандаўтказилади.Кўчатсониюқорибўлганжойлардаушбутадбирни 11-12 ҳосилшоҳларипайдобўлгандаҳамамалгаоширсабўлади

3.1.Ғўзани чеканка қилиш

Ғўзани чеканка қилиш. Ғўзабошқаиссиқсевар экинларга нисбатан узоқмуддат ўсади, бунга ўсимлик тупидаги меваларнинг бирин-кетин пайдо бўлиши, озиқмоддалар, сув вабошқа омиллар билан таъминланиш

даражаси бир хилда эмаслиги сабаб бўлади. Ғўзаларнинг барқ уриб ўсиши ва жуда кўплаб мевалаши асосан июль ойининг иккинчи ярмидан то августнинг биринчи ярмигача бўлган муддатга тўғри келади.

Одатда, ғўза юкори агротехника асосида парвариш қилинганда ҳам ўртатолали ғўза тупларида пайдо бўлган меваларнинг ярмидан кўпи, ингичка толали ғўза навларида эса 35—40% и-тўкилиб кетади.

Чеканка ғўзаларнинг ривожланишига ва гектарлардаги туп сонига қараб турли муддатларда ўтказилади, бунда ўсимликнинг асосий поя ва ўсув шохи учлари чимтиб ташланади. Шундай қилинганда ғўза бўйига ортиқча ўсиб кетмайди, озиқ моддалар ва сув ҳосил шохларига баровар тақсимланади.

Тажрибалардан маълум бўлишича, ғўзалар июлнинг охири — августнинг бошларида чеканка қилинганда орадан 14 кун ўтгач, ўсимлик тупининг дастлабки 3 ярусидаги меваларда умумий азот миқдори 1230 мг, чеканка қилинмаган ғўзаларда эса бундан 191 мгкам бўлган. Бошқа бир мисол, чеканка қилинган ғўза меваларининг 1 гқуруқ моддасида углеводлар миқдори 46,2 мгчеканка қилинмаган ғўзаларда эса 41,6 мгни ташкил этган. Шунинг учун ҳам чеканка қилинганда ҳосил органларининг тўкилиши камаяди, кўсакларнинг вазни ошади, ҳосил эрта етилади ва пахта ҳосили юқори бўлади.

Битта кўсакдан чиқадиган чигитли пахта вазни ўрта толали ғўза навларида 0,2—0,4 *г* ошганлиги, кўсаклар 3—8 кун ва бундан ҳам эртароқ етилганлиги, совуқ тушгунгача териб олинган пахта ҳосили 10% гача ортганлиги, шу билан бирга пахта сифати анча яхшиланганлиги кўп йиллик тажрибалар натижасида аниқанган. Чеканка қилинмаган пайкалларнинг гектаридан 32,2, шу жумладан, совуқ тушгунча териб олинган пахта миқдори 26,6 ц(81,3%), чеканка қилинган пайкалларда эса шунга мувофиқ равишда 37,1, 31,8 ц(85,7%) бўлган ёки гектаридан 5,2 цдан ортиқ

ҳосил олинган

3.2 Қўлда чеканка қилиш

Чеканка қилишда асосий поянинг учи — ўсиш нуқтаси билан бир вақтда барча ён, яъни ўсув шохларининг учи ҳам чимтиб ташланади. Одатда, ғўза навига қараб 1—*3* та ўсув шохи чиқаради. Чеканка вақтида ён ўсув -шохлар учини чимтишда чала колдирмаслик керак, акс ҳолда унинг нафи кам бўлади, Учи чимтиб ташланмаган ўсув шохи кўпинча бакувват ривожланади, натижада ҳосилнинг етилиши кечикади, терим машиналарининг иш унуми пасаяди ва чаноклардаги пахталарни чала териб, унинг сифатини пасайтириб юборади

Чеканка қилиш муддати ғўзанинг ҳолатига, кўчат қалинлигига, экилган нав хусусиятларига, иқлим шароитларга кўп жиҳатдан боғлиқдир. Пахтакор районларда тупроқ-иқлим шароит турлича бўлишидан қатъи назар чеканкани июль ойининг ўрталарида бошлаб 5—10 августгача тугаллаш тавсия қилинади

Ҳар гектар ерда 120 минг атрофида кўчат бўлиб, ғўза барвақт ривожланган майдонларда ўсимлик 14—15 та ҳосил шохи чиқарганда;

-ғўза барвақт авж олган ва кўчат қалинлиги 100—120 минг тупдан бўлган майдонларда, ўсимлик 15—16 та ҳосил шох чиқарганда;

-кўчат сийрак, яъни гектарида 80—90 минг туп бўлиб, ғўзаси яхши ривожланган майдонларда 16—17 ҳосил шох пайдо бўлганда;

-гектарида 180—200 минг ва ундан ҳам кўпроқ кўчат бўлган участкаларда, шунингдек, тупроғи камунум, ғўза унча ривожланмаган ва кўчат қалинлиги 140—160 минг тупдан ошмайдиган пайкалларда ғўзалар 11 —12 та ҳосил шох чиқарганда чеканка қилиниши керак.

-шохланиши «ноль» типга мансуб ингичка толали ғўзаларини чеканка қилишда ўсимликнинг ривожи ва кўчат калинлиги қуйидагича бўлиши лозим: ғўза яхши ривожланиб, ҳар гектар ерда 140—150 минг туп атрофида кўчат бўлган

майдонларда 20—22 бўғимда мева пайдо бўлганда;

ғўзанинг ривожи юқоридагига нисбатан бир оз орқада, кўчат сони гектарига 160—180 минг туп атрофида бўлганда 17—19-бўғимда мева пайдо бўлганда;

-ғўзаларнинг бўйи бирмунча паст бўлиб, гектарида 200 минг тупдан кўпроқ кўчат бўлган пайкалларда 15—16-бўгимда мева пайдо бўлганда чеканка килиш керак.

Ғўзаси ўсишдан орқада қолган далаларда чеканка қилиш ҳосилнинг ошишига фойдали таъсир қилмайди, шунинг учун бундай пайкаллардаги ғўзаларни чеканка қилиш тавсия этилмайди.

Ғўза кўчатлари қалин қолдирилган майдонларда одатда, ён ўсув шохлар яхши ривожланмайди ёки мутлақо бўлмайди, бундай ҳолларда фақат асосий поя учи чимтиб кетилади, холос.

Қўлда чеканка қилишда асосий поянинг учи тўла шакллана бошлаган 1—2 та барги (1 —1,5 *см)* билан чимтиб ташланади. Ноль типда шохланадиган ингичка толали ғўза навларида асосий поя учини чимтиб ташлашга алохида эътибор бериш керак. Бу хилдаги ғўза навларида асосий поя учи 1— 1,5 *см*узунликда чимтиб ташланса, ҳосилнинг бир кисми, яъни 2—3 та кўсак бой берилади. Шунииг учуи чеканкада факат асосий поянинг ўсиш нуқтасинигина, ён шохларидан эса энг юқоридаги мева пайдо бўлган оралиқгача : бўлган шохларни чилпиб олиш лозим. Чекаика асосан бир марта ўтказилади.

Ғўза бошқа иссиқсевар техник экинларга нисбатан узоқ муддат ўсади, бунга ўсимлик тупидаги меваларнинг бирин-кетин пайдо бўлиши, озиқ моддалар, сув ва бошқа омиллар билан таъминланиш даражаси бир хилда эмаслиги сабаб бўлади.

Ғўзаларнинг барқ уриб ўсиши ва жуда кўплаб мевалаши, асосан, июль ойининг иккинчи декадасидан августнинг биринчи ярмигача бўлган муддатга тўғри келади. Айни мана шу даврда ўсимлик озиқ моддаларнинг, намликнинг етарли

бўлишини, зараркунандалардан сақланиши, барча агротехник тадбирларни ўз вақтида юқори сифатли ўтказилишини талаб қилади. Одатда, ғўза юқори агротехника асосида парвариш қилинганда хам ўрта толали ғўза тўпларида пайдо бўлган меваларнинг ярмидан кўпи, ингичка толали ғўза навларида эса 35-40% тўкилиб кетади. Ўз ПИТИ маълумотларига қараганда, гидропоникада мева тўкилиш ўрта толали ғўза навларида 6-7% ни ва пахта хосили гектарига 120-140 ц ни ташкил этган. Агарда ўсимликка озиқ моддалар, сув ва бошқа зарур омилар етарли бўлмаса, шунингдек заркунанда ҳашоратлар кўплаб шикастласа, меваларнинг 90% и, баъзан бундан ҳам кўпроғи тўкилиб кетиши мумкин. Текширишлар шуни кўрсатдики, ўрта толали ғўзаларда шонага нисбатан тугунчалар (10 кунликкача бўлган ёш кўсак), ингичка толали ғўза навларида эса аксинча, тугунчага нисбатан шона кўпроқ тўкилар экан. Ғўзаларнинг нормал ривожланиши таъминлаш ва ҳосил органларининг тўкилишини камайтиришда чеканка муҳим агротехник тадбирлардан хисобланади.

Чеканка ғўзларнинг ривожланиши ва гектарига туп сонига қараб турли муддаларда ўтказилади, бунда ўсимликнинг асосий поя ва ўсув шохи учлари чимдиб ташланади. Шундай қилинганда ғўза бўйига ортиқча ўсиб кетмайди, озиқ моддалар ва сув илгари пайдо бўлган ҳосил шохларига тақсимланади.

Илмий текшириш муассасаларида олиб борилган тажрибалар шундан далолат берадики, ўрта толали ғўза навларининг ҳар тупи чеканка қилинганда кўсаклар сони 2,9тага ошар экан.

Битта кўсакдан чиқадиган чигитли пахта вазни ўрта толали ғўза навларида 0,2-0,4 г ошганлиги, кўсаклар 3-8 кун ва бундан ҳам эртароқ етилганлиги, совуқ тушгунча териб олинган пахта ҳосили 10% гача ортганлиги, шу билан бирга пахта сифати анча яхшиланганлиги кўп йиллик тажрибалар натижасида аниқланган.

Жумладан, кейинги йилларда Ўз ПИТИнинг марказий экспериментал базасида ўтказилган тажрибаларнинг якуни шуни кўрсатадики, ғўза ҳар хил муддатларда чеканка қилинганда ва ўғитлаш нормаларида ҳам ҳар хил

муддатларда чеканка қилинганда ва ўғитлаш нормаларида ҳам ҳар хил бўлганда, пахта хосилига катта таъсир қилади.

Турли тупроқ – иқлим шароитида ўтказилган тажриба маълумотларига кўра, чеканка қилинмаган пайкалларнинг гектаридан 32,2 центнердан ва чеканка қилинган пайкаллардан эса 37,1 центнердан ҳосил олинган. Чеканка туфайли пахтани машиналар билан теришда (айниқса биринчи теримда) иш унуми юқори бўлмоқда. 1- нав пахта миқдори ва пахтани машиналарда териб олиш коэффициенти ортмоқда, маҳсулот таннархи арзонлашмоқда ва гектаридан олинадиган соф фойда ошмоқда. Юқорида айтилгандек, чеканка қилиш муддати ғўзанинг ҳолатига, айниқса кўчат қалинлигига, экилган нав хусусиятларига, иқлим шароитларига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Пахтакор районларида тупроқ-иқлим шароити турлича бўлишидан қатъи назар, чеканкани июль ойининг иккинчи декадасидан бошлаб 5-10 августгача тугаллаш тавсия қилинади.

Чеканка қилиш муддати минтақанинг об-ҳаво шароитига, чигит экиш муддатига, кўчат қалинлигига, ғўзанинг ривожланишига қўлланилган агротехника тадбирларига қараб жадвалда кўрсатилганидан бир неча кун олдин ёки кейин ўтказилиши мумкин.

Кейинги йилларда тўпланган кўпдан кўп маълумотларга қараганда, ғўза чеканкасини ўтказишда ҳосил шохлар ҳисобидан ташқари, кўчат сони ва ғўза тупида пайдо бўлган кўсак миқдори ҳам эътиборга олиниш мақсадга мовофиқ экан.

Ғўзаси ўсишидан орқада қолган далаларда чеканка қилиш ҳосилининг ошишига фойдали таъсир қилмайди, шунинг учун бундай пайкаллардаги ғўзаларни чеканка қилиш тавсия этилмайди.

Чеканка қилишда асосий поянинг учи ўсиш нуқтаси билан бир вақтда барча ён, яъни ўсув шохларининг учи ҳам чимдиб ташланади. Одатда, бизнинг шароитимизда ғўза навига қараб 1-3да ўсув шохи чиқаради. Чеканка вақтида ён шохлар учини чимдишда чала қолдирмаслик керак, акс ҳолда унинг нафи кам

бўлади, бунинг устига сарфланган вақт ва меҳнат зоя кетади. Учи чимдиб ташланмаган қалин қолдирилган майдонларда, одатда, ён шохлар яхши ривожланмайди ёки мутлақо бўлмайди, бундай ҳолларда фақат асосий поя учи чимдиб кетилади ҳолос.

Қўлда чеканка қилишда асосий поянинг учи тўла шакллана бошлаган 1-2 та барги (1-1,5 см) билан чимдиб ташланади. яъни 2-3 да кўсак бой берилади. Шунинг учун чеканкада фақат асосий поянинг ўсиш нуқтасинигина, ён шохларидан эса энг юқоридаги мева пайдо бўлган ораликгача бўлган қисмини чимдиб олиш мумкин.

Чеканка асосан бир марта ўтказилади, лекин ўсишдан орқада қолган ғўзаларни қолдириб кетиб орадан 6-10 кун ўтгач, яъни етилгач, чеканка қилиш яхши самара беради. Агар чеканка кечикса бунга ёппасига ўтказилади чеканка қилиш қўл меҳнатини кўп талабқилади. Масалан бир гектар ердаги ғўзни чимдиш учун 3-4 иш куни керак .

Тошкент, Сирдарё ва Жиззах вилоятларида С-6524, Наманган—77, Ан-Боёвут—2, С-6541 ва Омад гўза нав ларида унумдор тупрокларда гекта рига 90 —100 минг туп кўчат хосил қилиш учун 90 см қатор оралиғида 1 метрда 8—9, 60 см қатор оралиғида5—6 туп ниҳол қолдирилиб, 14-15 ҳосил шохи- пайдо бўлганда чилпиш ўтказилади.

Ўртача унумдор тупрокдарда гектарига 100—110 минг туп кўчат ҳосил қилиш учун қатор ораси 90 см бўлганда бир метрда 9—10, қатор ораси 60 см. да 6-7 туп ниҳолар қолдирилади**.**

Кам унумдор, қумли, тош шағал-ли тупрокларда С-6524, С-6541 ва Омад навлари учун гектарига 110—120 минг туп кўчат қолдириб,, қатор ораси 90 см. да 1 метрда 10—11, қатор оралиғида60 см бўлганда 7—8 туп кучат қолдирилади. Ан-Боёвут—2, Наманган-77, Султон гуза навлари экил- ган ерларда 90 см қатор оралиғида1 метрда 9—10 туп, 60 см қатор оралиғида 6—7 туп кучат қолдириб, гектарига 100—110 минг туп, унумдор- лиги паст ерларда 90 см қатор оралиғида10—11, қатор ораси 60 см булганда эса 7—8 туп нихол қолдириб,

гектарига 110—120 минг туп кучат булишини таъминлаш тавсия этилади. Бухоро —102 гуза навида 90— 100, тупрок; унумдорлиги юқори бўлган худудларда эса 90-95 минг туп кўчат қолдириш мақсадга мувофик

Самарканд, Навоий ва Бухоро вилоятлари шароитида унумдор тупрокдарда Ан-Боёвут-2, Омад, С-6541 навлари гектарига 100—110 минг, Бухоро—102, Бухоро—8 навлари 90—100 минг (1 метрда тегишлича 90 см қатор оралиғида9— 10 ва 8—9 та, 60 см қатор оралиғидаа 6—6,5 ва 5,5—6), унумдорлиги Ўртача тупрокларда Ан-Боёвут—2, Омад, С-6541 навлари гектарига 100—110 минг, Бухоро—102 ва Бухоро—8 навлари гектарига'90—100 минг (1 метрда тегишлича 90 см 9-10 ва 8-9 та, 60 см қатор оралигида 6—7, 14-15 ҳосил шохи- пайдо бўлганда чилпиш ўтказилади.

, унумдорлиги паст майдонларда Ан-Боёвут—2, Омад, С-6541 навлари гектарига 110—120 минг, Бухоро—102 ва Бухоро-8 навлари 100— 110 минг (1 метрда тегишлича 90 см қатор оралиғида10—11 ва 9—10, 60 см қатор оралиғида 7 —8 ва 6 та ўсимлик қолдирилади 12-13 ҳосил шохи- пайдо бўлганда чилпиш ўтказилади.

3.3. Механизация ёрдамида чеканка қилиш

Чеканка қилишда ЧВХ-4, ЧВХ-3,6, ЧХТ-5,4 каби мосламалардан фойдаланилади. ЧВХ-4 мосламаси 60 *см*ли, ЧВХ-3,6 ва ЧХТ-4Б лар эса 90 *см*ли қатор ораларидаги ғўзаларни чеканка қилишда ишлатилади (-расмлар).

Шуни ҳам айтиш керакки, мосламапинг пичоқлари асосий поя учини 3—5 смузунликда қирқиб кетадиган қилиб трактор олдига ўрнатилади. Мослама бир йўла маълум баландликдаги ғўзани бир текис чеканка қила-ди, юқорида айтилганидек, бунда ҳам ўсишдан орқада қолган ғўзалар қолдирилади ва орадан 7—8 кун ўтгач такрорий ўтказилади. Лекин энди пичоклари олдингига нисбатан 3—5 смбаланддан кирқадиган қилиб ўрнатилади.

Машинада чеканка қилинганда мослама асосий поя учини қўлда чимтиганга нисбатан кўпроқ қиркади. Шунга кўра машиналарда чеканка қилинадигап пайкаллардагиғўзаларнинг ҳосил шохи қўлда қилинадиган участкалардагига нисбатан 2—3 та кўп бўлгани маъқул. Бинобарин, чеканка машинаси аппаратининг пичоқлари шундай ўрнатилиши керакки, улар 2—3 тадан ортиқ бўғимини қирқмасин.

Иш жараёнида ЧВХ-4 агрегатидаги пичоклар ўртасидаги масофа 597 *мм*дан кам бўлмаслиги, тракторнинг юриш тезлнги эса. соатига 4—5 кмдан ошмаслиги лозим.

Кейинги йилларда қўл меҳнатини кескин камайтириш мақсадида ғўзаларни машиналар ёрдамида чеканка қилишга алоҳида эътибор берилмокда. Чунки бу усул кунига 25-40 киши кунини тежаб қолишига имкон беради.

Илмий текшириш ташкилотларининг маълумотларига қараганда , 1 гектар ердаги ғўзани қўлда чеканка қилиш 6 сўм 15 тийинга, механизмлар ёрдамида (2 марта ўтказиш ҳисобида) – 1 сўм 68 тийинга тушади . механизмлар ёрдамида 2 марталаб чеканка қилинганди 1 гектар ердан 4 сўм 47 тийиниқтисодий самара олинади. 1та ЧВХ-4 мосламаси бир мавсумда 49, 5 гектар ердаги ғўзни чеканка қилганда 221 сўм 69 тийин фойда беради. Шунинг учун ғўзани механизмлар билан чеканка қилиш иш хажми йилсайин ортиб бормоқда.

Чеканка қилиш трактор учун жуда энгил иш бўлгани сабабли 1 йўла ғўза қатор ораларига ишлов бериш каби ишларни ҳам бажариши мумкинЧеканка қилишда ЧВХ-4 ва ЧВХ-3,6 мосламалардан фойдаланилади. ЧВХ-4 мосламаси 60 см ли, ЧВХ-3,6 ва ЧВХ- 45 лар эса 90 см ли қатор ораларидаги ғўзаларни чеканка қилишда ишлатилади. Бу мосламалар фақат асосий поянинг учини қирқиб кетади, шунинг учун яхши ривожланган ён ўсув шохларини қўлда чилпишга тўғри келади.

Шуни ҳам айтиш керакки, мосламанинг пичоқлари асосий поя учини 3-5 см узунликда қирқиб кетадиган қилиб трактор олдига ўрнатилади. Мослама бир йўла маълум баландликдаги ғўзани бир текис чеканка қилади, юқорида айтилганидек.

Бунда ҳам ўсишдан орқада қолган ғўзалар қолдирилади ва орадан 7-10 кун ўтгач, такрорий ўтказилади. Лекин энди пичоқлар олдингига нисбатан 3-5 см баланддан қирқадиган қилиб ўрнатилади.

Машинада чеканка қилинганда мослама асосий поя учини қўлда чимдиганга нисбатан кўпроқ қирқади. Шунга кўра машиналарда чеканка қилинадиган пайкаллардаги ғўзаларнинг ҳосил шохи қўлда қилинадиган участкалардагига нисбатан 2-3 та кўп бўлгани маъқул. Бинобарин , чеканка машинаси аппаратининг пичоқлари шундай ўрнатилиши керакки, улар 2-3 тадан ортиқ бўғимни қирқмасин.

Иш жараёнида ЧВХ - 4 агрегатидаги пичоқлар ўртасидаги масофа 597 мм дан кам бўлмаслиги, тракторнинг юриш юриш тезлиги эса соатига 4-5 км дан ошмаслиги лозим.

Ғўзани механик усулда чеканка қилиш билан бир қаторда бугунги кунда ҳимоя воситасидан ҳам фойдаланилмоқда.

Чилпиш механизация воситасида бажарилганда, аксарият ҳолларда, икки карра бажарилиши шарт. Чунки далалардаги ўсимликлар бўйи бирхилда бўлмайди. Такрорий чилпиш одатда биринчисидан кейин 7-10 кун ўтгач амалга оширилади.

Пахта агротехникаси тарихи доимо илмий янгилик ва илғорлар тажрибалари билан тўлдирилиб келинган. Бизнинг ҳам асосий илмий қарашларимиз ғўзанинг чилпишнинг энг янги прорессив усули, ғўзага шакл бериш билан чамбарчас боғланиб, 1978-1983 йиллар мобайнида ишлаб чиқариш шароитида Олтиариқ ноҳиясида ўрганилиб, тажриба натижалари мужассамлашиб 1983 йилдаёқ ғўзага шакл берадиган мосламани ишлаб чиқаришга татбиқ этиш учун тавсия берилган. Ундан кейинги йилларда ҳам ғўзага шакл бериш бўйича талайгина ишлар амалга оширилди.

Тажрибалар шуни тасдиқлайдики, навларига уч хил муддатда шакл берилганда биринчи ва иккинчи, яъни ўсимликда 10-11-12-13 ҳосил шохлари таъминланганда жуда эрта бўлиб, ҳосилдорлик жуда камайиб кетди. Бироқ ғўзаси

анча бақувват ўсган майдонлар учун ҳосил шохлари 15 донага таъминланганда шакл беришнинг нафи бўлди.

Олинган натижалар: ўртача уч йилда оддий механизация усулида чилпилганда гектаридан 30,9, берилганда эса 31,9 центнер ҳосил олинган. Бункердаги пахта ифлосланганлиги оддий чилпишда Наманган -77да 16,7 фоиз, С-6541 да 17,3 фоизни ташкил қилган бўлса, ғўзаларга шакл берилган вариантдан терилган пахталарнинг ифлосланиши монанд 13,2 в 14, 6 фоизни ташкил қилиб, контролга нисбатан 3 фоиз кам ифлосланган.

Ғўзага шакл берилганда ён шохларининг қисқариши ҳисобига қуёш нури ғўзанинг пастки ярусларига тушиши мўтаъдиллашади.

Ғўза асосий поясининг ўсув нуқтаси ва ён шохларининг ўсув нуқталари бир вақтда чилпиб олинганда ғўзанинг вегетатив ўсувчи органлари ҳажмига ўсиб, кўпайишдан сунъий равишда тўхтатилади, бунда илдиз система кучли ўсиб ривожланиб, илдизнинг фаоллиги ортади. Илдиз шакл берилган ўсимликларда оддий чилпишга нисбатан 1,1 ортиқ бўлади. Натижада тупроқдан озиқ моддаларни шимиши фаоллиги ортади.

Ғўзани ётувчанлиги сезиларли даражада шакл берилган ўсимликларда ҳам бўлди. Яъни оддий механизация ёрдамида чилпишда 4,03 фоиз бўлган бўлса, шакл берилган ғўзаларда эса 3,1 фоизни ташкил қилади.

Ғўзаларга шакл берилганда, ғўзани механизация ёрдамида оддий чилпишга нисбатан кўсакларнинг салмоғи биринчи, иккинчи, учинчи ярусларда ҳам 0,15-0,20 граммгача оғир, чигит муртагидан ёғ чиқиши эса 3 фоиздан 3,7 фоизгача ортиқ бўлган.

Ғўзани чилпиш ва шакл бериш пахта толасининг технологик кўрсаткичларига ҳам сезиларли даражада таъсир қилди. Тола чиқиши 0,2 фоиздан 2 фоизгача ортишини таъминлади, бундан ташқари чигитни 1000 донасининг оғирлигига ва бошқа кўрсаткичларига ҳам маълум миқдорда ижобий таъсир кўрсатади.

Механизация ёрдамида чилпиш билан ғўзаларга шакл берилиши олдидан, бу тадбирни сифатли амалга оширишни таъминлаш учун мосламалар пичоғини чархлаб, ўткирлаб, ювиб туришни унутмаслик керак.

3.4 Кимёвий усулда чеканка қилиш

Ғўзани ТУР препарати (хлорхолинхлорид) билан химиявий усулда чеканка қилиш бошқа усуллардан устун туради. Чунки қўлда чеканка қилинса, кўп қўл меҳнатини талаб қилади. Машинада амалга оширилганда ҳам ён ўсиш шохларининг учини бари-бир қўлда қилишга тўғри келади. Химиявий усул эса қўл меҳнатидан мутлақо озод қилади.ТУР ўсимликка яхши таъсир этиш оқибатида ўсувчи ёш поя хужайраларини бўйича ўсишдан вақтинча тўхтатади, ҳужайраларни кўндалангига бўлиш хусусиятини кучайтиради, бош поя йўғонлашади. Ўсимликнинг қурғоқчиликка, иссиққа, совуққа, баъзи касалликка чидамлигини оширади.

Препарат кўсакларнинг етилишини 2-3 кунга тезлатади ва пахта ҳосили эса 0,9- 3,5 га/ц ошади.

ТУР препаратинибелгиланган меъёрда сарфланганда келадиган фойда юқори бўлади. Шунинг учун 1 гектар ерга ўрта толали ғўза нави учун 0,25 кг ва ингичка толали ғўза нави учун 0,4 кг (соф модда ҳисобида) ишлатилади.

ТУР препарати-суюқ паста ҳамда кристалл шаклида бўлиб, уни қанчадан ишлатиш кераклилигига қараб га/кг ҳисобида олинади ва ишчи эритма тайёрланиб 1 гектар ерга 300- литр эритма сарфланади.

Эритмани ОВХ-14, ОВХ-28 ёки хўжаликлардаги марказий машина парки ва сельхозтехника бирлашмаларида тайёрланиб мосламаларда пуркалади. Эритмани пуркаш эрталаб ёки кечки пайтларда, шамол тезлиги секундига 6 м дан ортиқ бўлмаганида амалга оширилади. Препарат билан ишлайдиган кишилари санитария-гигиена чоралари ва хавфсизлик техникасига риоя қилиши шарт. Ишдан кейин ОВХ лар сув билан ювилади

Пахтачилик билан эскидан шуғулланадиган мамлакатлардан АҚШ, Испания, Аргентина, Бразилия ва бошқаларда ғўзани чилпиш ўрнига аксарият доривор қўлланилади. Дориворлар пуркалганда ғўза бўйи ва энига ўсишини секинлаштиради. Ғўзанинг пояси қаттиқва мустаҳкам бўлади. Қуёш нури ҳамма ўсимликларга бир текис тарқалганлиги учун фотосинтез жараёнини тезлаштиради.

Тур (хлорхомихлорид) доривор билан тор қаторлаб ва кенг экилган Тошкент-1, Тошкент-2 ғўза навларида ўтказган тажрибаларимизда бўғинлар ораси ва поя сезиларли даражада йўғонлашганлиги аниқланди.

Доривор концентрацияси ва экиш схемаси ҳам ғўза ўсимлиги структурасига таъсир қилди. Тур дoff дориворини 0,01 концентрациясида Тошкент-1 навида, 60х13-1 схемада экилган ғўзаларга қўллаганимизда ҳосилдорлик 3,3 центнерга камайган. Концентрациясини 0,03 % га ортирганида эса, ҳосилдорлик 8 центнергача камайди, лекин 0,02 % ли концентрацияда тур дориворини ишлатганида ҳосилдорлик гектарига 4 центнерга ортди. ғўза нави кенг қаторлаб экилганда эса 0,01 % ни концентрацияда доривор қўллаганимизда ҳосилдорлик гектарига 3,5 центнерга ортди, 0,02-0,03 концентрацияда эса ҳосилдорлик 3,7 центнердан 11,3 центнергача камайтирди. Бундан ташқари юқори дозада тур доривори қўлланиладиган бўлса, ғўзанинг барглари ишчанлигига сезиларли даражада салбий таъсир қилиб, фотосинтез активлигини сусайишига олиб келар экан. Шунинг учун тур доворини қўллашда экиш схемаси, ғўзанинг ҳолати, намнинг ҳусусиятларини ҳисобга олган ҳолда дориворларни ишлатиш лозим. Ҳар гектар ерга ўрта толали навлар учун 0,25-0,3 ингичка толали навлар учун 0,4 кг гача доривор сарфлаш мақсадга мувофиқдир.

Турдоривориданташ
қари
ҳозиргипайтда
ғўзанингбаргидантаъсирэтувчиПИКСкабидориворлардан

ғўзаничилпишўрнигафойдаланилмоқда. ПИКС доривори билан ғўза дорилангандан кейин ўсимлик барглари тўқ кўкимтир тусга киради. Ўсимлик ҳосил шохларининг ораliқлари қисқаради, ғўза ғовламайди ва ётиб қолмайди бу эса ўсимлик пастки ярусларидаги кўсакларни яхши сақланиб очилишини езлаштиради. Натижада биринчи теримдан юқори ва эрта ҳосил териб олинади. Қўл теримига яхши имконият яратади.

Яхши ривожланган пикс дориворининг гектарига қўллаш нормаси гуллаш фазаси бошланган вақтда 1,5 кг атрофида сепиш мумкин. Бу нормани ўсимликнинг ривожи пастроқ бўлган ерларда 1-1,3 кг миқдорида қўллаш мумкин. Доривор билан биринчи ишлашдан 23-30 кун кейин 0,5 кг миқдорида қўшимча сепилса ҳосилдорликнинг ошишига олиб келади.

Пиксни самолёт ёрдамида ва трактор пуркагичлари билан сепиш мумкин.

Доривор билан баргларни тўлдириш қоидасига амал қилиш керак. Дастлаб трактор бакларига 50 % сув қуйиб устига мўлжалдаги пикс дориворини нормадаги миқдори қуйилади, сўнгра ғўза баргига сепиладиган ўғитларни қўшиш мумкин. Сувга дорилар қўшилгандан кейин уларни яхщи аралашиши учун тарктoрнинг аралаштирувчи мосламаси ишлатиб қўйилади.

Ер аппаратураларидан (пикс доривори) ОВХ-28 дан фойдаланилгандан гектарига 200 л, самолётдан сепилганда 250 л сепиш тавсия этилади. Доривор пуркалганда баргларига бир текисда сепилиши керак.

Сепилгандан кейин (4-6 кундан кейин) ўсимлик барги тўқ кўкимтир тусга кириши кузатилади. Доривор таъсири биринчи теримгача давом этиши мумкин. Пикс доривори ғўза навини танламайди ва пахтанинг толасига салбий таъсир этмайди.

Илмий текшириш муассасаларида олиб брилган тажрибалар шундан далолат берадики, ўрта толали ғўза навларининг ҳар тупи чеканка қилинганда кўсаклар сони 2,9 тага ошар экан.

Битта кўсакдан чиқадиган чигитли пахта вазни ўрта толали ғўза навларида

0,2 – 0,4 г ошганлиги, кўсаклар 3-8 кун ва бундан ҳам эртароқ етилганлиги, совуқ тушгунча териб олинган пахта ҳосили 10% гача ортганлиги, шу билан бирга пахта сифати анча яхшиланганлиги кўп йиллик тажрибалар натижасида аниқланган.

3.5.**1.- жадвал**

Чеканка муддати ва ўғитлаш нормаларининг пахта ҳосилига таъсири, га/ц

(Назаров Р.С Ниёзалиев, Авлиёқулов ва бошқалар 2013)

Муддати	1-йили	2-йили	3-йили	4-йили	Ўртача 4-йилники
Одатдаги ўғит нормалари: Азот- 250га/кг, фосфор- 125га/кг, калий-125 га/кг					
Контрол (чеканка қилинмаган)	40,3	39,3	38,4	37,7	38,9
10 та ҳосил шохи пайдо бўлганда	37,8	36,5	35,8	35,2	36,3

12 та ҳосил шохи пайдо бўлганда	47,2	46,4	45,7	44,8	46,0
14 та ҳосил шохи пайдо бўлганда	43,1	42,3	40,9	39,3	41,4
16 та ҳосил шохи пайдо бўлганда	41,3	40,5	38,5	37,9	39,6
Оширилган ўғит нормалари: Азот- 375га/кг, фосфор- 250га/кг, калий-125 га/кг					
Контрол (чеканка қилинмаган)	47,1	46,5	46,9	45,7	44,3
10 та ҳосил шохи пайдо бўлганда	45,6	44,9	43,7	42,9	44,3
12 та ҳосил шохи пайдо бўлганда	51,3	50,3	48,9	47,6	49,5
14 та ҳосил шохи пайдо бўлганда	53,6	52,6	51,4	50,8	51,1
16 та ҳосил шохи пайдо бўлганда	56,6	55,1	54,3	53,2	54,8

Жумладан, кейинги йилларда Ўзбекистон пахтачилик илмий-тадқиқот институтининг тажрибаларнинг якуни шуни кўрсатадики , ғўза ҳар хил муддатларда чеканка қилинганда ва ўғитлаш нормалари ҳам ҳар хил бўлганда, пахта ҳосилига катта таъсир қилинишини маълумотидан кўриш мумкин (“с-6541“ ғўза навида). Жадвал маълумотларига кўра чеканка эрта қилинганида ғўза

бачкилаб кетган. Ғўза одатдаги меъёрда ўғитланганда 12 та шох чиқарган ва юқори меъёрда ўғитланганда эса 16 та шох чиқарган. Шунда юқори ҳосил олинган.

Турли тупроқ – иқлим шароитида ўтказилган тажриба маълумотларига кўра, чеканка қилинмаган пайкалларнинг гектаридан 32,2 центнердан ва чеканка қилинган пайкаллардан эса 37,1 центнердан ҳосил олинган. Чеканка туфайли пахтани машиналар билан теришда (айниқса биринчи теримда) иш унуми юқори бўлмоқда. 1 сорт пахта миқдори ва пахтани машиналарда териб олиш коэффициенти ортмоқда, маҳсулот таннархи арзонлашмоқда ва гектаридан олинадиган соф фойда ошмоқда. Юқорида айтилгандек, чеканка қилиш муддати ғўзанинг ҳолатига, айниқса кўчат қалинлигига, экилган нав хусусиятларига, иқлим шароитларига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Пахтакор районларида тупроқ-иқлим шароити турлича бўлишидан қатъий назар, чеканкани июль ойининг иккинчи декадасидан бошлаб 5-10 августгача тугаллаш тавсия қилинади.

3.5.2.- жадвал

Ғўзани чеканка қилиш муддатлари

(Б.Холиқов, Ш.Абдалимов, М.Хасановларнинг [2013])

Ғўза нави	Кўчат қалинлиги, га/минг дона	Ҳосил шохлар сони	Кўсак миқдори
С-6541	100-120	15-16	3-4
	130-140	13-14	3-4

Ингичка толали (шохланиши “нулёвка” тип)	130-140	20-22	5-6
	150-160	18-20	5-6

.Чеканка қилиш муддати минтақанинг об-ҳаво шароитига, чигит экиш муддатига, кўчат қалинлигига, ғўзанинг ривожланишига, қўлланилган агротехника тадбирларига қараб жадвалда кўрсатилганидан бир неча кун олдин ёки кейин ўтказилиши мумкин

Юқорида айтилгандек, чеканка қилиш муддати ғўзанинг ҳолатига, айниқса кўчат қалинлигига, экилган нав хусусиятларига, иқлим шароитларига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Пахтакор районларида тупроқ-иқлим шароити турлича бўлишидан қатъий назар, чеканкани июль ойининг иккинчи декадасидан бошлаб 5-10 августгача тугаллаш тавсия қилинади.

3.5.3.- жадвал

С-6541 чеканка қилиш муддатининг пахта ҳосилига таъсири, га/ц

(Б.Холиқов, Ш.Абдалимов, М.Хасановларнинг [2013])

Тажриба ўтказилган жой	Чигит экилган вақт	Чеканка қилинган вақт	Ҳосил шохлар сони	Қўшимча ҳосил, га/ц (+ -)
ЎзПИТИнинг марказий экспериментал баъзаси	23.IV	10 .VII 25.VII	8,0 11,0	-3,3 +0,3

		8. VIII 19. VIII	15,0 16,0	+3,1 +1,9
ЎзПИТИнинг Андижон филиали	5.IV	10.VII 15.VII 25.VIII 10.VIII	11,0 12,0 14,9 17,0	+3,6 +4,9 +5,1 +2,6
САИМЭ тажриба далаларида	11.IV	30.VI 10.VII 20.VII 25.VII 30.VII	6,1 8,2 11,8 14,0 19,5	-1,0 +1,7 +3,2 +2,8 +2,1

Ўртапишар ғўзалар: - “С-6524” – 226.507 га, “Бухоро-6” – 120.202 га, “Бухоро-8” – 112.741 га, “Хоразм-127” – 42.253 га, “Меҳнат” – 33.465 га, “С-6541” – 8.900 гектарни; Истиқболли ғўзалар – “Ан-16” – 13.944га, “Бешқаҳрамон” – 13.428 га, “Ибрат” – 13.454 га, “Жондор қудрати” – 6.916 га, “Гулбаҳор” – 4.358 гектарни; Янги ғўзалар – 2.401 гектардан 5.251 гектаргача экилган - “Хоразм-150”, “С-8284”, “Ўн қўрғон -1”, “Андижон-37”, “Наманган-34” ғўза навлари: 1062 гектардан 1654 гектаргача экилган: “Навбаҳор-2”, “Барҳаёт”, “Наврўз”, “С-2610”, “С-8290” ғўза навлари: 207 гектардан 937 гектаргача экилган : “С-8292”, “С-9085”, “Ўнгқўрғон -2”, “С-6775”, “Ишонч”, “Парвоз”, “С-6741”, “Оқдарё-8”, “Ҳамкор”, “Жайхун” ғўза навлари: 58 гектардан 197 гектаргача экилган – “Жарқўрғон”, “Ан-396”, “С-8286”, “Келажак”, “Ан-419” ғўза навлари: 1гектардан 12 гектаргача экилган: - “Бешариқ-96”, “С-9076”, “Истиқлол-13”, “Чарос”, “С-9083”, “Нарпай” ғўза навлари Республикамиз вилоятларида экилиши 2011 хўжалик йиллари – алоҳида навлар бўйича (2011й) 15.9 дан – 30.6 ц/га ча, ўртача Республика лида

таъминланди.

Тезпишар-эртапишар ғўза навлари ҳосилдорлиг бўйича – 25.4 ц/га ; Ўртапишар ғўза навлари ҳосилдорлиги – 19.5 дан 27.2 ц/га гача, Республика бўйича ўртача ҳосилдорлик – 24.7 ц/га; Истиқболли ғўза навлари ҳосилдорлиги – 20.2 ц/га дан 28.4 ц/га гача, ўртача Республика бўйича ҳосилдорлик – 25.6 ц/га гача; Янги ғўза навлари ҳосилдорлиги эса 17.8 ц/га дан 38.4 ц/га гача ҳосил олишга эришилдиРеспублика бўйича ҳосилдорлик – 25.6 ц/га гача; Янги ғўза навлари ҳосилдорлиги эса 17.8 ц/га дан 38.4 ц/га гача ҳосил олишга эришилдиКейинги йилларда тўпланган кўпдан-кўп маълумотларга қараганда, ғўза чеканкасини ўтказишда ҳосил шохлар ҳисобидан ташқари, кўчат сони ва ғўза тупида пайдо бўлган кўсак миқдори ҳам эътиборга олиниш мақсадга мовофиқ экан (3 жадвал).

Ш.Абдалимовнинг (1999) ёзишича, ҳосилдорликни оширишда ва кўсакларнинг тезроқ етилишини таъминлашда чеканкани ўз вақтида ўтказиш муҳим аҳамиятга эга. Чеканка қилиш муддати об-ҳавонинг қанчалик қулай келишига, ғўзанинг ривожланишига, нав хусусиятларига ва ғўза агротехникасига боғлиқ

Хулосалар

1.Ўзбекистон пахтачилик илмий-тадқиқот институтининг тажрибаларига қараганда, ўз вақтида чеканка ўтказилган далаларда чеканка ўтказилмаган далаларга нисбатан ғўза ҳосилдорлиги 4,9 га/ц юқорироқ бўлган.

2.С-6541 ғўза нави учун чеканка ўтказишнинг энг қулай муддати унумдорлиги ўртача бўлган тупроқларда ўсимликларда 13-14 та ҳосил шоҳи пайдо бўлган давр ҳисобланади, унумдорлиги юқори бўлган тупроқларда – 15-17 та ҳосил шохи пайдо бўлган давр ҳисобланади, ингичкатолали ноль типидаги ғўза навлари учун унумдорлиги ўртача бўлган тупроқларда -18-19 ҳосил бўғини,

унумдорлиги юқори бўлган тупроқларда 20-22 ҳосил бўғини пайдо бўлган давр ҳисобланади.

3.Чилпиш кимёвий усулда ўтказиладиган майдонда ПИКС ва УСТИКС препаратлари 1-1,5 л га, Сожеан препарати 125 г га меъёрида юқорида қайт қилинган муддатлардан 7-10 кун олдин ОВХ-28 ёки бошқа пуркаш мосламаларида 250-300 л сувга аралаштириб сепиш мақсадга мувофиқдир

4.Илмий текшириш муассасаларида олиб борилган тажрибалар шундан далолат берадики, С-6541 ғўза навларининг ҳар тупи чеканка қилинганда кўсаклар сони 2,9 тага, ингичкатолали ғўза навларида 4 тагача ошар экан. Битта кўсакдан чиқадиган чигитли пахта вазни ўртатолали ғўза навлари 0,2-0,4 г ошганлиги, кўсаклар 3-8 кун ва бундан ҳам эртароқ етилганлиги, совуқ тушгунча териб олинган пахта ҳосили 10% гача ортганлиги, шу билан бирга пахта сифати анча яхшиланганлиги кўп йиллик тажрибалар натижасида аниқланган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. 2014 йил юқори ўсиш суратлари билан ривожланиш ва барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислоҳатлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисида сўзлаган нутқи. Халқ сўзи рўзномаси. 2014 йил 18 январ №13

2. АбдалимовШҒўзаничилпиш.Экспресс варақа Тошкент, 1999

3. Алеев Б. – “Чеканка хлопчатника на луговых почвах” доклады АН

Ўзбекистана, № 1, 1953 (рустилида)

4. Аҳмедов Ж. ва бошқалар – Мўл пахта ҳосили ғўза парваришини сифатли ўтказишга боғлиқ . //“Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги” журналида, 2 бет, №7 2009

5. Авлиёқулов А.Э.“Янги истиқболли ўрта-ингичка толали ғўза навлари парвариши бўйича тавсиянома" Тошкент2012

6. АвтономовВ.А. ЯнгиватуманлашганғўзанавлариниетиштиришагротехникасиТошкент 2008

7. ИбрагимовҒ, НормуҳаммедовН, Ҳосилнимашинадатерибйиғиболиш.ИлғортажрибавапрогрессивагротехникакитобидаТошкент 1965 45 бет

8. ИмомалиевА.И. ЗалогвисокогоуражаяхлопкаФаннашриётиТошкент 1982 48 бет

9. МуҳаммадхоновС, ЖонгуразовФ ҒўзаничеканкалашўсимликшуносликгаоидрусчаўзбекчалуғаткитобидаТошкентМеҳнат 1989 290-291 бетлар

10.МуҳаммеджоновМ.В, СулаймоновС.МЧеканка энциклопедияхлопководствакитобидаТошкент 1985 2-том 475 бет

11.МунасовХ, НомозовШТурон //Ўзбекистонқишлоқхўжалигижурнали 2006№8 14 бетТошкент

12.НазаровР. АбдолниёзовБҒўзанавларагротехникаси //Ўзбекистонқишлоқхўжалигижурнали 2005 №4 11 бетТошкент

13.НазаровР.СвабошқаларС-6541 ғўзанави. Янгиистиқболливарайонлаштирилган ғўзанавлариуларнингетиштиришагротехникакитобидаФаннашриётиТошкент 2013

48 бет

14.РўзметоввабошқаларПахтачиликданамалиймашғулотлар83 бетТошкент 2012

15.СаидумаровС.С, МякишевЛ.ПҒўзаничеканкақилишпахтачиликсправочниккитобидан 155-156 бетларМеҳнатТошкент 1989

16.ХолиқовБ, АбдалимовШ, ХасановМғўзанимақбулмуддатдачилпишвасуғориш. //Ўзбекистонқишлоқхўжалигижурнали 2013 №7 2-3 бетларТошкент

17.ЯкубовМ.Мвабош қаларғўзаничеканкақилишПахтачиликданмарузаматниТошкентМеҳнат 2004 71 бет

18.Алеев Б. –“Чеканка хлопчатника на луговых почвах” доклады АН Ўзбекистана, № 1, 1953 (рустилида)

19.Аҳмедов Ж. ва бошқалар –Мўл пахта ҳосили ғўза парваришини сифатли ўтказишга боғлиқ . “Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги” журналида, 2 бет, №7 2009

20.Беспалов Н.Ф. ва бошқалар - Уход за посевами. “Хлопчатник” (интенсивная технология) 41-42 бетлар, ВО Агромиздат, Москва, 1988 (рус тилида)

21.Иброхимов О. -Ғўзани чилпиш. ”Ғўзанинг ҳосил тугуши ва уни бошқариш омиллари “ 133 бет, “Меҳнат” , Тошкент, 1992

22.Исмоилов С –Пахтачиликка ихтисослашган барча фермер хўжаликлари раҳбарларига мурожатномаси. “Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги” журналида, 1 бет, №8 2009

23.Истомин М., Авлиёқулов А., Хофизов Б. – “Денов “ , //“Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги” журналида, 8 бет, №10, 2006

24.Каримов И. А. “Қишлоқ хўжалиги тараққиёти тўкин сочин ҳаёт манбаи Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 26 декабр куни Олий Мажлиснинг X сессиясида сўзлаган нутқи. “Ватанпарвар“ рўзномаси, №155 , 27 декабр, Тошкент, 1997

25.Маматов Н.М, Муҳамадхонов С.Р. – Чеканкка. “Справочник по хлопководству” китобида, 371-374 бетлар, “Ўзбекистон” нашриёти, Тошкент, 1977 (рус тилида).

26.Муҳаммаджонов М, Зокиров Т - Ғўзани чеканка қилиш. Ғўза агротехникаси” китобида, 216-218 бетлар, “Меҳнат” Тошкент

27.Назаров Р – Ғўзани чилпиш самараси. //“Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги” журналида, 5 бет, №7, 2007

28.Назаров Р., Авлиёқулов А,- Ғўза навлари агротехникаси. //“Ўзбекистон қишлоқ хўжалик агротехникаси” журнали, 11 бет, №4 2005

29.Назаров Р., Авлиёқулов А, - Ғўза навлари агротехникаси.// “Ўзбекистон қишлоқ хўжалик агротехникаси” журнали, 11 бет, №4, 2005

30.Назаров Р.С. ва бошқалар – Ғўзани чилпиш.”Чигитни плёнка остига экиб пахта етиштириш технологиясини жорий қилиш истиқболлари” китобида, 11 бет, Тошкент, 2001

31.Назаров Р.С. ва бошқалар – Ғўзанинг ўсишини бошқариш ва чилпиш. “Плёнка остига чигит экиш ва ғўзани парваришлаш бўйича мувақат тавсиялар”, 7 бет, Тошкент 1998

32.Назаров Р.С. ва бошқалар – Ғўзанинг ўсишини бошқариш ва чилпиш. “Плёнка остига чигит экиш ва ғўзани парваришлаш бўйича мувақат тавсиялар”, 7 бет , Тошкент, 1998

33.Рахматов И. – “ Оптималние сроки чеканки тонковологнистого хлопчатника “, “Хлопководство” журнали номер 4, 1990

34.Ренат Саид ўғли – Ҳосил тақдири – парваришга боғлиқ.// “Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги” журналида, 1 бет, №7, 2008

35.Сатипов Ғ., Самандаров Э.- Чилпиш ҳосилдорликка таъсир қиладими? //“Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги” журналида, 13бет, №8, 2007

36.Собиров М- Ҳосилдорликни ошириш резервлари. “ Илғор технология асосида” китобида, 59 бет, “ Меҳнат” Тошкент, 1988

37.Тешаев Ж.Ш. - ва бошқалар Ғўзани чилпиш “Ғўза ва бошоқли дон навларини жойлаштириш, уруғчилик асослари ва агротехник тадбирлар. Сабзавот, полиз экинлар , картошкачилик, боғдорчилик ва узумчилик соҳасидаги асосий тадбирлар” китобида 5-6 бетлар, Тошкент 2007

38.Тешаев Ш. – Жадал технология эртанги, юқори ва сифатли ҳосил гарови. //“Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги” журналида, 11 бет, №5, 2007

39.Третяков К.Т. ва бошқалар – “ Қарши чўли шароитида ингичка толали ғўзани етиштиришга оид тавсиялар “ китобида, 7- бет, Тошкент, 1988

40.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “1999-2000 йилларда пахта навларини янгилаш ва жойлаштириш дастури тўғрисидаги” қарори, “Ўзбекистон овози” рўзномаси, №141 , 26 ноябр, Тошкент, 1998

41.Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамасининг “Қишлоқ хўжалигида ислоҳотларни чуқурлаштиришга доир қонун ва меъёрий хужжатлар тўплами” , 1-2 томлар ,”Шарқ” , Тошкент, 1998

42.Филиппенко Г.И. – Чеканка. “Справочник по хлопководству” китобида, 371-374 бетлар, “Ўзбекистон” нашриёти, Тошкент, 1965 (рус тилида)

43.Шайхов.Т. ва бошқалар – Ғўзани чеканка қилиш. “Пахтачилик” китобида, 238-240 бетлар, “Меҳнат” Тошкент, 1990

44.Шлейхер А.И. ва бошқалар – Пахтадан юқори ҳосил етиштиришда қўлланиладиган агротехника тадбирларининг йиллик тахминийларини тузиш.

“Пахтачиликдан лаборотория машғулотлари” китобида, 66-бет, “Ўқитувчи”, Тошкент, 1980

45. Интернет:

46. www gov/uz

47. www/ ziyo netuz